תנ״ך · ראשונים · אברבנאל · נביאים

אברבנאל על מלאכי

רבנו יצחק אברבנאל

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

אברבנאל על מלאכי

רבנו יצחק אברבנאל

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/אברבנאל-על-מלאכי/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 4
פסוק א 4
פסוק ב 7
פסוק ד 8
פסוק ו 9
פסוק ז 10
פסוק ח 10
פסוק ט 10
פסוק י 11
פסוק יא 11
פסוק יב 14
פסוק יג 15
פסוק יד 15
פרק ב 16
פסוק א 16
פסוק ד 16
פסוק ו 17
פסוק ז 17
פסוק ח 17
פסוק י 18
פסוק יא 19
פסוק יב 20
פסוק יג 20
פסוק יד 20
פסוק טו 21
פסוק טז 22
פסוק יז 22
פרק ג 23
פסוק א 23
פסוק ב 25
פסוק ג 25
פסוק ה 25
פסוק ו 26
פסוק ז 26
פסוק יא 27
פסוק יג 27
פסוק יד 28
פסוק טו 28
פסוק טז 28
פסוק יט 30
פסוק כ 31
פסוק כא 31
פסוק כב 35
פסוק כג 35
פסוק כד 35

פרק א

פסוק א

כפי הנראה הספר הזה כולו הוא נבואה אחת מתדבקת ומתקשרת בדבריה. ויש בה שמונה פרשיות. האחת משא דבר ה'. השני ואתם מחללים אותו. הג' וזאת שני תעשו. הרביעי הוגעתם ה' בדבריכם. החמישי חזקו עלי דבריכם. השישי אז נדברו יראי ה'. השביעי כי הנה היום בא בוער כתנור. השמיני זכרו תורת משה עבדי: והנה ראיתי לשאול בדברי הנבואה הזאת שש השאלות:

השאלה הראשונה במה שאמר אהבתי אתכם אמר ה' ואמרתם במה אהבתנו הלא אח עשו ליעקב נאם ה' ואהב את יעקב, וזה כי אם הם הכחישו הקדמתו שאמר אהבתי אתכם ונתנו טעם להכחשתם באומרם ואם אתה אומר שאהבת אותנו אמור אלינו מה הפעולות הטובות והמעשים הנאהבים שעשית עמנו שיורו על האהבה מסותרת אשר אהבתנו, מה היתה תשובת הש"י אליהם הלא אח עשו ליעקב נאם ה' ואהב את יעקב כי הנה עשה בזה מערכה על הדרוש לפי שג"כ יאמרו ובמה אהבת ליעקב, כ"ש שאף שיודו שאהב את יעקב לא יתחייב שאהב אותם ומי יודע אם כופר בריתו את מות ולכן היה לו להשיב להם עם זכרון החסדים והטובות שעשה עמהם מאהבתו אותם:

השאלה השנית מה הטענה שעשה הקדוש ברוך הוא להוכיח אהבתו את ישראל ושנאתו לעשו לפי ששם הריו שממה ונחלתו לתנות מדבר, כי ג"כ יאמרו ישראל שנעשה להם כן שהחריב את ארצם והגלה את עמו ויתחייב מזה שגם כן שנא את יעקב לא שאהבו:

השאלה השלישית באומרו ועתה חלו נא פני אל ויחננו, ויורה שאם יחלו פניו ית' ויתחננו לפניו יחננו ויברכנו ומיד אמר סותר לזה הישא מכם פנים וגו' אין לי חפץ בכם אמר ה' צבאות ומנחה לא ארצה מידכם ואיך באה בשני המאמרים האלה כדמות סתירה:

השאלה הרביעית באומרו כי ממזרח שמש עד מבואו גדול שמי בגוים ובכל מקום מוקטר מוגש לשמי, וכן אמר אחר זה כי מלך גדול אני אמר ה' צבאות ושמי נורא בגוים, והוא מאמר מתמיה כי הנה הנביא אמר (תהלים עט, ו) שפוך חמתך אל הגוים אשר לא ידעוך ועל ממלכות אשר בשמך לא קראו, וידוע הוא ומבואר שאין האומות הסכלות מכבדים את השם הנכבד ולא עובדים אותו ואינם יראים מלפניו וכמו שאמר פרעה (שמות ה, ב) לא ידעתי את ה' וגם את ישראל לא אשלח, וסנחריב אמר קרוב לזה, ואיך יאמר עתה שבכל הגוים הוא גדול ונורא ובכל מקומותיהם מוקטר מוגש לשמו, וכבר הקשו זה עצמו חז"ל בתנחומא (אחרי י') התורה אמרה (דברים יב, יג) השמר לך פן

תעלה עולותיך ובכל מקום אשר תראה ואתה אומר ובכל מקום מוקטר מוגש לשמי (לעיל א, יא):

השאלה החמישית במה שזכר לומר ואתם מחללים אותו באומרכם שלחן ה' מגואל הוא וניבו נבזה אכלו, כי הנה ענין זה המאמר הוא עצמו מה שאמר למעלה מגישים על מזבחי לחם מגואל ואמרתם במה גאלנוך באמרכם שלחן ה' נבזה ואין הבדל בין שני המאמרים בענינם ומדוע נכפלה אמירה אחת בתוכחתו זאת:

השאלה הששית באומרו הנה אנכי שולח מלאכי ופנה דרך לפני ופתאום יבא אל היכלו האדון אשר אתם מבקשים ומלאך הברית אשר אתם חפצים, וזה כי ראוי שנדע מי היה המלאך הזה שאמר שהיה שולח לפנות דרך לפניו כאילו הוא יתברך יבא אחר המלאך, ומי הוא האדון שהיו מבקשים שאין ראוי לפרשו עליו יתברך אחרי שביאר שהוא היה מלאך הברית, ובסוף הנבואה אמר הנה אנכי שולח לכם את אליהו הנביא וגומר וראוי שנדע אם זה הוא המלאך או האדון שזכר כאן: והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות האלה כולם:

הכוונה הכוללת בנבואה הזאת היא להוכיח את בני יהודה שהיו בבית שני על מעשיהם הרעים אם בעבודת בית המקדש מפאת הכהנים שהיו מגישים על מזבח ה' לחם מגואל ובעלי מומין ומפאת העם שהיו מביאים קרבנותיהם ונדריהם ונדבותיהם מדברים בעלי מום חסרים ופחותים גנובים וגזולים והיו מקלים בכבודו יתברך ומבזים עבודתו בהיות כל האומות לארצותם לגוייהם מכבדים וזוכרים בעלוי גדול את סבת הסבות יתברך בורא השמים ונוטיהם רוקע הארץ וצאצאיה, והיה האשם והחטאת הזאת בפרט על הכהנים לפי שהם מורי התורה ומלמדיה והם בני אהרן זרע ברך ה' והיה ראוי שהם ישמרו דעת ויכבדו התורה ועבודתה מה שהם עושים בהפך והעם היו עושים כמעשיהם, גם הוכיחם שהיו לוקחים נשים נכריות על נשותיהם מבלי שישמרו בריתם ותורתם כראוי, לפי שרשעי אותו הדור היו משיבים על זה עזב ה' את הארץ ואין משגיח בה לכן האשימם ג"כ על רוע דבריהם והפסד אמונותיהם שהיו יותר רעים מן המעשים, והודיעם שעל כל פנים היו עתידין ליתן את הדין אם בעולם הזה ואם בעולם הבא על כל פשעיהם ועל המעשרות והתרומות שהיו גוזלים מהכהנים והלוים ולא היו נותנים אותם כראוי, והודיע שיש אלהים שופטים בארץ לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו ושיהיה זה בפרט בזמן קבוץ הגליות ותחיית המתים ששם כפעל אדם ישלם לו וכמו שיתבאר כל זה בפירוש הפסוקים:

משא דבר ה' אל ישראל ביד מלאכי עד אהבתי אתכם אמר ה': בפרק קמא דמגילה זכרו דעות מי היה הנביא הזה מלאכי ואמר רב מלאכי זה מרדכי ולמה נקרא שמו מלאכי שהיה משנה למלך, מתיבי ברוך בן נריה ושריה בן מחסיה ודניאל איש חמודות מרדכי בלשן וחגי זכריה ומלאכי כולם נתנבאו בשנת ב' לדריוש קא חשיב מרדכי וקא חשיב מלאכי תיובתא, תניא ר"ש בן קרחה אומר מלאכי זה עזרא וחכמים אומרים מלאכי שמו אמר רב נחמן בר יצחק מסתברא כמאן דאמר מלאכי זה עזרא דכתיב בנבואתיה דמלאכי בגדה יהודה ותועבה נעשה בישראל ומאן מפריש נשים נכריות מישראל זה עזרא דכתיב ויען שכניה בן יחיאל ויאמר לעזרא אנחנו מעלנו בה' ונשב נשים נכריות ע"כ: ואין טענת רב נחמן אצלי מוכרחת כי מי המונע שיהיו חכמים או נביאים רבים מוכיחים על דבר אחד, כל שכן שמצאנו שמלאכי הוכיח על דברים אחרים שלא זכר עזרא כי הנה מלאכי הוכיח את הכהנים בהיותם מבזים את השם ומגישים על מזבחו לחם מגואל והוכיח את ישראל על המעשרות והתרומות שלא היו נותנים כראוי ועל שאר הדברים והכפירות בנבואתו זאת ולא זכר דבר מזה וכל זה ממה שיוכיח שמלאכי אינו עזרא, כל שכן שהכתוב קרא את עזרא סופר אבל לא כינה אותו בשם נביא. ומפני זה אחשוב שלא היה מלאכי עזרא אבל נביא אחר נקרא מלאכי כדעת חכמים שהוא הנכון, כי עזרא היה בתחילת הבית בהבנותו ומלאכי היה בסוף הבנין או אחריו מיד, ומפני זה תראה שחגי וזכריה נכתב זמן נבואתם ולא נכתב זמן בנבואת מלאכי, גם חגי וזכריה דברו בבנין הבית אחד המרבה ואחד הממעיט אמנם מלאכי לא דיבר דבר מהבנין, ולכן נאמר בספר עזרא (עזרא ה, א) והתנבי חגי נביאה וזכריה בר עדוא נביאיא ואמר (שם ו, יד) ושבי יהודאי בנין ומצליחין כנבואת חגי זכריה ולא זכר בזה מלאכי ולכן יראה שלא היו שלשתם בזמן אחד כי חגי היה קודם הבנין ובהתחלתו וזכריה היה בזמן הבנין ובסופו ומלאכי היה אחר הבנין סמוך אליו, ולהיותו אחרון לכל הנביאים ובמותו נפסקה הנבואה מישראל לכן הזהיר ואמר זכרו תורת משה עבדי. והנה אמר משא דבר ה' אל ישראל ביד מלאכי להגיד שבאה נבואה זו בפני עצמה מאת הש"י אל ישראל ביד מלאכי נביאו, ואפשר לפרש משא זו מלשון כמשא כבד יכבדו ממני (תהלים לח, ה) כי בעבור שהיו ישראל קצים בדברי הנביאים ומואסים בתוכחותם לכן אמר שהיה דבר זה משא כבד אל ישראל שהובאה אליהם ביד מלאכי. וחכמים זכרונם לברכה דרשו מזה במכילתא שכל הנביאים עמדו בסיני וכן אמר ישעיה (ישעיה מח, טז) מעת היותה שם אני ועתה ה' אלקים שלחני ורוחו שזהו מה שאמר משא דבר ה' אל ישראל ביד מלאכי דבר נמסר למלאכי לשאת אותו אל בני ישראל וכבר היה מסור בידו זה ימים רבים, ואין

רצונם שהיה מלאכי וישעיהו חיים ועומדים במעמד הר סיני אלא שמכח הנבואה שקבל באותו מעמד רבן של כל הנביאים זכו בכל דור ודור להנבא כמה נביאים עד שמלאכי שהיה האחרון שבכולם נבא מכח אותה נבואה עליונה ממעמד הר סיני ועל כן הזהיר על התורה שניתנה בו. ואולי שלהיות דבר ה' יקר בימים ההם כי היתה הנבואה בזמן הסתלקותה נקרא שם הנביא האחרון הזה מלאכי כאלו השם הנכבד מעיד עליו שהוא מלאכו ונביאו שלוח מאתו לישר את עמו וכמו שבארתי בהקדמת הספרים האלה:

פסוק ב

אהבתי אתכם אמר ה' ואמרתם במה אהבתנו וגומר עד כי ממזרח שמש. דעתי בפירוש הכתובים האלה הוא שהשם יתברך אמר לישראל אהבתי אתכם כלומר מיום דעתי אתכם אהבתי תמיד אתכם אהבה קיימת, ואף שהייתם חוטאים לפני והייתי מעניש אתכם תמיד אהבתי אתכם כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסרך על דרך ייסורין ומתוך אהבה ואתם הייתם כל כך כפויי טובה שתאמרו במה אהבתנו, ואין הכוונה שהיו מכחישים את האהבה כי זה אי אפשר להיותו דבר מבואר בעצמו אבל היו אומרים במה אהבתנו רוצה לומר בעבור מה אהבתנו כי בי"ת במה היא במקום בעבור. והיה ענין זה המאמר שהקדוש ברוך הוא אהב את ישראל בעבור שאברהם אביהם אהב אליו וכמו שאמר (שם מא, ח) זרע אברהם אוהבי שבעבור שהוא אהב את השם אהב השם את עמו, וכן הוא אומר (דברים ד, לז) ותחת כי אהב את אבותיך ויבחר בזרעו אחריו, ויצא מזה שלא היתה אהבת השם אליהם חסד כי אם תגמול האהבה שאהב אברהם אביהם אליו ראשונה, ולכן היתה תשובת השם על זה הלא אח עשו ליעקב ואוהב את יעקב ר"ל והנה עשו היה אחיו של יעקב שניהם בני יצחק ורבקה אשתו והיה לכל אחד מהם זכות אברהם, ואני אהבתי ליעקב (ג) ואת עשו שנאתי ואין זה א"כ בסבת אהבת אברהם לבוראו כי שניהם עשו ויעקב היו בני יצחק בנו אלא שחשק ה' ביעקב ובזרעו ולא בעשו. והמפרשים כולם פירשו ואוהב את יעקב לתת לו ארץ חמדת צבי ואת עשו שנאתי לדחפו אל ארץ מפני יעקב אחיו. ואם היות הענין כך לא נזכר כן בכתוב אבל אמר בלבד בעשו ואשים את הריו שממה ואת נחלתו לתנות מדבר כלומר שלשנאותו את עשו תמיד יחריב ויחרים את ארצו, וכלל בזה המאמר עוד שהיו עשו ויעקב אחים והיו צוררים זה את זה כמו שגלתה התורה בספור הריונם שאמר (בראשית כה, כב) ויתרוצצו הבנים בקרבה לפי שתמיד יהיו באיבה ושנאה כשזה קם זה נופל, כיון שמלידה ומבטן ומהריון היו שונאים זה לזה עד שבהולדם היה יעקב ידו אוחזת בעקב עשו להעיר שכן יהיו תמיד אדום וישראל מתקוטטים זה בזה כי נולדו שניהם במזגים

מתחלפים וסותרים בתכלית החלוף, כי היה עשו אדמוני כולו כאדרת שער מורה על רתיחת הדם ורוב העשניות ויעקב היה איש חלק גם בליחותיו בלתי מעלה עשן, וכן היו דרכיהם ומעשיהם כי עשו היה איש שדה מבקש התנועה בביתו לא ישכנו רגליו ויעקב איש תם יושב אהלים כתפארת אדם לשבת בית והדברים המתנגדים בטבעם כל אחד יקומם כנגד חברו, והיה כמו שכתב ה"ר נסים בזה דבר מתמיה מאד לפי שהתאומים תמיד יתדמו בתארים והתכונות והמדות כפי השתוות בריאתם ברחם ובזמן וברגע האב והאם וגם כפי המערכת, כי אף שנודה שלא נולדו שניהם ברגע אחד אין ספק שלא יהיה ביניהם מרחק רב מהזמן עד שתנגד מערכת האחד למערכת האחר, והתאומים האלה היו הפכיים בטבעיהם וכ"ז ממה שיורה שהיה הריונם ולידתם כפי הרצון האלקי למעלה מהטבע לפי שראה היודע ועד שעשו וזרעו יהיו במורדי אור ולכן הטביעם באופן שישנאו איש את אחיו למען הרחיק את עשו אשר שנא מגבול יעקב אשר אהב סלה, ולהיות אח עשו ליעקב בן כבודה כמוהו תרע עינו בהכרח בראותו ליעקב מעלה וכבוד עליו יען וביען הקנאה לא תפול כי אם בין השוים, והנה השם יתברך אמר כאן שבהיות שני האחים האלה אחים ושוים וצוררים ומתקוממים זה על זה הנה אהב את יעקב לעזרו ואת עשו שנא לפי שהיה שונא ליעקב עד שמפני זה שם פעמים רבות את ארצם של בני עשו שממה כי בהיות יעקב רד עם אל ועם קדושים נאמן היה תמיד במעלה ועשו תמיד בשפלות.

וזה שאמר הכתוב (בראשית לו, לא) ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום לפני מלוך מלך לבני ישראל רוצה לומר שמצד שבימים ההם לא היה מלך בישראל לכן מלכו אותם המלכים באדום כי לו צלחה המלוכה בישראל לא היה מולך מלך באדום כמו שראינו שמיד שקם דוד מלך בישראל סרה מלכות אדום ושם דוד נציבים בארץ אדום ונמשך זה עד ימי יהורם אשר לחטאו ולכתו בדרכי אחאב כתוב בו בימיו פשע אדום מתחת יד יהודה וימליכו עליהם מלך, וגם בבית שני היה אדום תחת יד הורקנוס עד שהכניסם בברית מילה, וכל זה מוכיח שכל הימים אשר הצמיח השם את קרננו נתן אדום תחתנו לפי שאהב את יעקב ואת עשו שנא כשנאת יעקב אותו וזה שאמר כאן ואשים את הריו שממה וגומר.

פסוק ד

ואם תאמר מלכות אדום רוששנו רוצה לומר לא ידו נגעה בנו אבל במקרה העולם באנו פעמים לדלות וריש ולחרבן הארץ ועוד נשוב ונבנה חרבותינו, הנה הש"י משיבם המה יבנו ואני אהרוס כלומר אף על פי שהמה יבנו חרבותם בעצתם אני מפני שנאתי אותם

אהרוס את בנינם עד שכל בני עולם יכירו וידעו כי הם מקוללים וארורים ממני וזהו אומרו וקראו להם גבול רשעה והעם אשר זעם השם עד עולם לפי שהכל ידעו שאני שונא אותם וזועם את מלכותם, (ה) אמנם אתם בני ישראל לא תהיו כן כי עיניכם תראינה בחורבנם ותאמרו יגדל ה' מעל לגבול ישראל ופרש"י תראה גדולת ה' מעל לגבול ישראל להודיע כי אנחנו עמו. והראב"ע פירש כי מעל לגבול ישראל הוא דבק עם ואתם יאמר שבני אדום יהיו בחרבן ובזעימה ואתם בהיותכם יושבים מעל לגבול ישראל תאמרו יגדל ה' רוצה לומר שבח והודאה נתן לאלקינו, והייעוד הזה אפשר לפרשו על זמן בית שני שהיתה ארץ אדום חרבה ועמה בשממון והיו בני יהודה יושבים מעל לגבול ישראל ויתנו ע"ז שבח והודאה לש"י לפי שהם יושבים בגבולם ושיקרא גבול ישראל וגבול אדום חרב ויקרא גבול רשעה: ויותר ראוי לפרשו לעתיד לבוא ולכן אמר העם אשר זעם ה' עד עולם שמורה על הנצחיות. ואולי הייעוד הזה נאמר על שני הזמנים יחד. הנה הותרו כפי מה שפירשתי שתי השאלות הראשונות, אם האחד שהם היו מכחישים הקדמת השם שאמר אהבתי אתכם אבל היו אומרים שסבת אותה אהבה היתה אהבת אברהם אותו והיה הוא אם כן מחוייב באותה אהבה ועל כן השיבם הלא אח עשו ליעקב ואת עשו שנאתי כמו שפירשתי. ואם השנית שלא זכר ואשים את הריו שממה להוכיח השנאה בלבד כי אם שאדום בחורבנו לא ישוב עוד וישראל ישוב והוא המורה שאהב את יעקב ואת עשו שנא.

פסוק ו

והנה אמר כל זה הקדמה למה שיאמר שבבית שני לא נשארו מכל קדושות בית ה' כי אם הקרבנות, ובמקום שהיה להם לכהנים לחוס עליהם לעשותם כמצוה היו עושים בהפך שהיו מבזים את השם ועבודתו ועל זה אמר בן יכבד אב ועבד אדוניו רוצה לומר ואחרי שהדבר כן שאהבתי אתכם ואת אבותיכם היה ראוי שתאהבוני ושתהיו בעיני אם כבנים לפני אביהם שיאהבוהו בעבור שהוא אהבם, ואם כעבדים לפני אדוניהם שייראו מלפניהם כי הבן מחוייב הוא לכבוד אביו באהבה וברצון שכלי אמנם העבד הוא מוכרח מפני היראה, ואם אב אני בערככם אחר שהמציאות וההויות והטובות כולם ממני היו לכם איה כבודי שאתם מכבדים אותי ואם אדונים אני ואתם עבדי איה מוראי שאתם יראים מלפני, ואמר זה בכלל ואחר זה פרט אותו והוכיח ראשונה הכהנים שהם ראשי העם ומורי התורה והוא אומרו לכם הכהנים בוזי שמי כי הם היו בעבודתם כעבדים לפני אדוניהם ולהיות אלקים קרובים אליהם היו הכהנים לפניו דבקים בו, והאשימם גם כן במה שהיו מבזים את השם במקום שהיה להם לכבדו ושלא היו מודים חטאתם

אבל היו אומרים במה בזינו את שמך כאילו אמר גם ברשעתכם תכחשו מעשיכם הרעים והוא על דרך הנני נשפט אותך על אמרך לא חטאתי (ירמיה ב, לה).

פסוק ז

עוד האשימם בעון שני והוא אומרו עוד מגישים על מזבחי לחם מגואל רוצה לומר שהיו מקריבים על המזבח דברים מגואלים ופגול לא ירצה, וזכר אם כן בזה שהיו עושים שני פשעים הביזוי והגיאול, ולפי שהם היו כופרים ואומרים במה בזינו את שמך במה גאלנוך כאילו הכחישו הכל לכן השיבם על ראשון ראשון, אם על הבזיון באומרם שלחן ה' נבזה הוא והמזבח נקרא שולחן השם כמו שאמר יחזקאל על המזבח (יחזקאל מא, כב) זה השלחן אשר לפני ה' והם היו אומרים שהיה המזבח נבזה מפני שהיו מקריבים עליו חלב ודם שהם היו דברים נבזים בעיניהם הנה אם כן מדבריהם אלה יראה שהיו מבזים את השם.

פסוק ח

ואמנם כנגד האשם הב' שאמר מגישים על מזבחי לחם מגואל ואיך תכחשו זה והלא אתם מגישים על המזבח שור או כשב או עז עור ופסח וחולה כל מום, רע וכי אין הדברים אשר כאלה רעים ומגואלים בעיניכם באמת רעים הם שאם לא כן הקריבהו נא לפחתך שהוא השר פחת יהודה שהיה ביניהם הירצה במנחה ההיא ואם ישא פניך לכבדך עליה אין ספק שלא יקבלה אבל ישנאך בעבור היותו כן ואיך אקבל אותו במזבחי כמו שחשבתם שאין רע להגיש על מזבחי לחם מגואל, ועם היות שהאשם הזה ג"כ היה על המביא את הקרבן הנה יחסו לכהנים לפי שהיה להם לאמר כשיבאו להקריב כל דבר רע אשר יהיה בו מום אין זה ראוי לקרבן ה' והם היו עושים בהפך שהיו אומרים לבעלים אין רע כי כפי מעלת המזבח בעיניהם היו מתירים להקריב כן.

פסוק ט

ואמנם אומרו ועתה חלו נא פני אל ויחננו פי' הראב"ע שיחלו הכהנים פני אל שיסלח לחטאתם ויחון את עמו על המארה אשר הם נארים כמו שיזכור כי בעבורכם באתה זאת הרעה וזהו מידכם היתה זאת, וכן כתב הרד"ק ועתה אם תשובו אליו ותחלו פניו בלב טוב עדיין יחון לרחמכם ואינו נכון בעיני, אבל אמתת הכתוב הוא שהוא יאמר בתמיהה כי בעבור שמשפט כהני ה' בהיותם צדיקים וטובים היה להתפלל בעד ישראל כמ"ש יואל (יואל ב, יז) בין האולם והמזבח יבכו הכהנים וגו' ושם כתוב ויקנא ה' לארצו וגו', לכן אמר הנביא כנגד הכהנים הרשעים האלה ועתה חלו נא פני אל והעתירו בעדנו אל ה' ויחננו בעת צרתנו, ורמז בזה אל ברכת הכהנים שמברכין את העם יברכך יאר

ישא, כי באמת לא יקבל ולא ישמע ה' את תפלתכם לפי שמידכם היתה זאת לכם ר"ל שהרעה אשר תבוא עלינו היא בסבתכם ובעבורכם ואיך ישא מכם פנים בשלוחי עמו לבקש עליהם רחמים בהיות אתם הפושעים. ואמר הישא פנים כנגד ישא ה' פניו אליך שהכהנים היו מתפללים בעד העם שישא ה' חטאתם, ובהיות הכהנים רעים וחטאים לה' לא תועיל תפלתם וברכתם. ואל הפי' הזה נ"ל שנוטה רש"י בדבריו והותרה בזה השאלה הג'.

פסוק י

ואומר מי גם בכם ויסגור דלתים כאומר הלואי ויקום איש טוב בעיניכם ויסגור דלתים של בית המקדש לבלתי הביא שם קרבן התועבה הזה ולא תאירו מזבחי חנם באישים שאיני מתרצה בם שהרי אין לי חפץ בכם, ואף המנחה שאין בה עור ופסח כמו שיש בבהמות לא ארצה לקחת אותה להיותה מידכם הכהנים הפושעים, ותאירו כמו תבעירו וכן חמותי ראיתי אור (ישעיה מד, טז). ובתו"כ אחז"ל היה ר"ש אומר ב' דברים משמשין את הגוף אין בני אדם נמנעין מעשותם ואין נוטלים עליהם שכר כאדם האומר לחבירו הדלק לי את הנר הזה ודאגף לי אחריך את הדלת, והרי דברים ק"ו אם דברים שאין נוטלין עליהם שכר לא עשיתם עמי שנאמר מי גם בכם ויסגור דלתים ולא תאירו מזבחי חנם עאכו"כ מנחה לא ארצה מידכם שנוטלים עליה שכר הנה עשו תאירו מלשון אור והדלקת הנר והוא מאמר צח:

פסוק יא

כי ממזרח שמש עד מבואו וגו' עד ואמרתם הנה מתלאה: חז"ל בתנחומא (אחרי ט) פי' זה הפסוק על תפלת המנחה ופי' ובכל מקום מוקטר מוגש לשמי על כל תפלות ישראל, וג"כ דרשוה על הת"ח העוסקים בתורה בהלכות עבודה בכל מקום מעלה אני עליהם כאלו מקטירים ומגישים לשמי שנ' זאת התורה לעולה למנחה זאת התורה לא עולה ולא מנחה. וכן ת"י ובכל עידן דאתון עבדין רעותי אני מקבל צלותכון ושמי רבא מתקדש על ידיכון וצלותכו כקרבן דכיא קדמי. ורש"י פי' הפסוק הזה ע"פ דרכם ז"ל ולמה אתם מחללים שמי והלא גדול הוא בגוים ואני אהבתי וחייבתי עליכם שבכ"מ שאתם מתפללים לפני אף בגולה מוקטר ומוגש הוא לשמי ומנחה טהורה היא לי כי על ידכם גדול שמי בגוים ואתם מחללים אותי, הנה פי' הפסוק כולו מההקטרה וההגשה והמנחה על ישראל. והראב"ע פי' הפסוק כולו על אומות העולם שממזרח שמש ועד מבואו שהם שתי קצוות הארץ ממזרח למערב שם היישוב כולו, ואינו כן מצפון לדרום איננו מיושב כולו, בכל מקום מהיישוב אלו צויתי אותם כמו שצויתי אתכם היו מקטירים ומגישים

לפני קרבנות ומנחה טהורה לא כמו שאתם עושים שמגישים על מזבחי לחם מגואל ולזה הפי' נמשך הרד"ק. והנה לפי' רש"י יחסר הנושא ולפי' הראב"ע יחסר התנאי העצמי, לפי שהכתוב אומר גדול שמי בגוים ובכל מקום מוקטר מוגש ואם זה על ישראל נאמר כדבריהם ז"ל היה ראוי שיזכור שבכל מקום מוקטר מוגש תפלותיהם של ישראל או תורת החכמים העוסקים בדיני עבודה, וכן לפי הראב"ע יחסר התנאי העצמי שהוא ובכל מקום מוקטר מוגש אילו צויתי אותם על כך כמו שצויתי אתכם. ומפני זה שני הפירושים האלה לא יתכנו כפי הפשט.

אבל האמת בפשט הכתוב הזה הוא שבעבור שהיה הקב"ה מוכיח את הכהנים שהיו מבזים שמו ומגישים על מזבחו לחם מגואל, אמר להם היה לכם ללמוד מדרכי הגוים שעם היות שלא ראו אור התורה הנה בראותם עוצם התנועה היומית שמתנועע הגלגל הראשון ממזרח למערב בכל יום הם מפאת עיונם וחקירתם מאמינים שיש סבה ראשונה לכל הסבות הרוכב בשמי שמי קדם מניע הגלגל ההוא בתעצומו ורומו ומגדלים ומרוממים אותו ועושים עבודות והקטרות היותר נקיות וטהרות שאפשר לפי דעתם לפניו, ואין אחד מהם שיכפור במציאות הסבה הראשונה ומעלתו ושלימותו לפי שראו שהשתלשלות הסבות לבלתי תכלית הוא שקר ושכל המתנועע יש לו מניע ואם הוא מתנועע תמיד הנה בהכרח מניעו נבדל ולכן אין אחד שיבזה שמו, ועל זה אמר כאן כי ממזרח שמש עד מבואו גדול שמי בגוים ומ"ם ממזרח הוא אצלי מ"ם הסבה ר"ל כי מסבת מזרח השמש ותנועתו עד מבואו גדול שמי בגוים שיכירו וידעו כולם שאני המניע הראשון באותה תנועה ואני סבה לכל הסבות, וזה שאמרו חז"ל במסכת בבא בתרא (טז, ב) מרגלית אחת היתה תלויה בצוארו של אברהם וכל חולה שהיה רואה אותה מיד נתרפא וכשמת אברהם תלאה הקב"ה בגלגל חמה, ר"ל שהיו בפיו ובגרונו של אברהם אבינו טענות ומופתים להוכיח מציאות הסבה הראשונה ושלימותו ובזה כל חולה באמונותיו ודעותיו בשומעו דבריו ומיד נתרפא וכשמת אברהם תלה הקב"ה אותה המרגלית בגלגל חמה כי הוא המורה על מציאות מניעו הראשון ויכולתו באותה הנעה העצומה ממזרח למערב. ועד"ז אמרו בתנחומא (אחרי ט) משעה שהשמש זורחת במזרח עד ששוקעת בערב אין קלוסו של הקב"ה סר מפיו שנאמר (תהלים קיג, ג) ממזרח שמש עד מבואו מהולל שם השם שתהלות הוא במה שיהיה מתנועע בני אדם. ומפני שכלל הגוים היו משיגים מציאות הסבה הראשונה יתברך משפיע על כל שאר הסבות מפני התנועה היומית לכן אמרו חכמים ז"ל דקרו ליה אלהא דאלהיא ר"ל שכל בני אדם מודים במציאות הסבה ראשונה לכל העלות, ולזה אמר גדול שמי בגוים שהיה

שמו וכנויו ורשומו בקרב הגוים הנמשכים אל המשפט השכלי מבלי דת שהוא גדול שהגדולה ההיא תרמוז אל היותו ראשון לכל נמצא גבוה מעל גבוה, וכמו שאמר יתרו רומז לזה (שמות יח, יא) עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים ר"ל עתה ידעתי שה' אלהיכם הוא הגדול על כל האלקים שהוא הסבה הראשונה המשפעת כולם. וידוע גם כן שכל אומה ואומה תזבח לאלהי האלקים זבח נקי וטהור בעיניה והקטרה היותר משובחת שתקיף מחשבתה לפי שכל דבריהם ומחשבותיהם הוא לכבד את אדון העולם רבון כל המעשים ואם יש בהם עובדים לשמש ולירח או לכל צבא השמים אין זה כי אם לחשבם שהסבה הראשונה מנה אותם מנהיגים על הדברים ההווים והנפסדים וכמ"ש הרב ז"ל בספר המדע פ"ה מהלכות ע"ז.

הנה אם כן אין שום אדם שלא יודה במציאות הסבה הראשוה ושלא יכבדהו בכל יכולתו ודעתו אבל יפול בהם הטעות אם בהעדרם ממנו ית' הידיעה וההשגחה בשפלים מפני רוממות מעלתו ובחשבם שהנהגת העולם השפל כולו מהסבות האמצעיות השמימיות ושהיו מתרצים לפני האמצעיים ההם כאשר יכבדו ויעבדו את סבתם הראשונה, גם שמהם חשבו שאותה הסבה הראשונה אשר חייב עיונם וחקירתם היה שר משרי מעלה או אדם היה כאחד ממנו בשום זמן מהזמנים, ומהם בכפרם שנתיחדה השגחתו והנהגתו על אומת ישראל, וזה היה ענין פרעה באומרו לא ידעתי את ה' וגם את ישראל לא אשלח שסכל השם ההוא על מה יורה וסכל שהסבה העליונה ישגיח בארץ וכמו שאמר לו על זה למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ. והנביא על זה אמר שפוך חמתך על הגוים אשר לא ידעוך ועל ממלכות אשר בשמך לא קראו שהם אשר לא ידעו שאתה פודה ישראל וגואלו ולא ידעו שמך ולא קראוך בו שהוא השם אשר למדנו משה רבינו עליו השלום מפי הגבורה. וכבר ביאר כל זה המשורר באומרו ממזרח שמש עד מבואו מהולל שם ה' (תהלים קיג, ג) שענינו כמו שפירשתי שבסבת זריחת השמש ובואו ושקיעתו שם ה' מהולל בפי כל הבריות שמקלסין אותו מפני מה שיראו מאותה תנועה העצומה, וביאר עוד סלוק השגחתו באומרו רם על כל גוים ה' על השמים כבודו ר"ל שהיה הקדוש ברוך הוא רם ונעלה מהנהיג ומהשגיח בשפלים ושלבד על השמים היה כבודו והשפעתו, אמנם אנחנו לא נאמין כן כי מי כה' אלקינו המגביהי לשבת המשפילי לראות (שם ה), וביאר המגביהי באומרו בשמים כי שם תשוער ישיבתו מפני הנעת הגלגל העליון המקיף, וביאר המשפילי לראות באומרו ובארץ שבשפלים ישגיח ויראה עם כל מעלתו, וזכר מהשגחתו באומרו מקימי מעפר דל ומגומר, והביא ראיה לזה מענין האומה בצאת ישראל ממצרים וגומר היתה יהודה לקדשו ישראל ממשלותיו שייחד

השגחתו וממשלתו עליהם עד שעשה להם נסים ונפלאות וקרע להם את הים. ואמנם בענין העבודות אנחנו נדע מה נעבוד את ה' לפי שהוא יתברך צונו בדרכי עבודתו אבל הגוים זובחים ומקטירים ומקריבים מנחותיהם כרצונם ודעתם, וכבר אמר החבר למלך הכוזרי שאי אפשר שיתקרב האדם לאל כ"א בדברים שהוא יתברך יצוה בעשייתם כי הם לבד הנרצים אצלו.

ועל זה עצמו נאמר כאן כי ממזרח שמש עד מבואו גדול שמי בגוים ר"ל הם אינם יודעים דבר מחפצי ורצוני כי לא הגיעה אליהם הנבואה ודרכי התורה האלהית אבל שם הסבה הראשונה כבר ידעוהו בדעתם ועיונם מפאת תנועת הגלגל העליון ובכל מקום מארצותם לגויהם מוקטר מוגש לשמי, לא אמר מוקטר מוגש לי כמו שאמרה תורה אדם כי יקריב מכם קרבן לה' (ויקרא א, ב) ולא אמר שיקבלהו השם ברצון ולא שהיתה אותה עבודה טובה ורצויה ולא במקום נבחר אליו אלא שלפי דעתם וכוונתם היו מכבדים את השם אשר שמעו או קבלו מחקירתם ומשתחוים לפניו ולא היו מקריבים לשמו כי אם מנחה טהורה לא מגואלת, ויצא מזה התוכחה לכהנים מורי התורה ומלמדיה למה היו בוזי שמו ומגישים על מזבחו לחם מגואל.

פסוק יב

ולמה לא היו מכבדים אותו השם הנכבד כמו שהיו עושים הגוים מבלי תורה והוא אומרו אחר זה ואתם מחללים אותו באמרכם שלחן ה' מגואל הוא וניבו נבזה אכלו כלומר ואין אתם הכהנים משרתי השם כגוים אשר לא ידעוהו כי הם מכבדים את שמו אשר שמעו מפי חכמיהם ואתם מחללים אותו באמרכם ששלחן ה' מגואל הוא ושכן ראוי שיהיה לא מכובד וטהור, ושניבו ומאמרו של הקב"ה אשר צוה ודבר להקריב על מזבחו הוא נבזה להקריב לו חלב ודם שהם דברים נבזים ונמאסים. ורש"י פירש וניבו של הכהן השגור בפיו הוא נבזה שמאכלו של הקב"ה נבזה. והראב"ע פירש וניבו מלשון תנובה כמו לחמו ושככה ניב שפתים הוא פרי השפתים כי כל דבר יש לו פרי כפי ענינו. הנה הותרה כפי מה שפירשתי השאלה הרביעית, וגם כן השאלה החמישית מאשר הוכפל מאמר ואתם מחללים אותו וגומר להיותו תולדת הטענה וכאילו בראשונה הונחה למעלה בהדרגת הדרוש וכן במדרגת התולדה גם אפשר לפרש ואתם מחללים אותו מפני שבא בהתחלת פרשה שלמעלה הוכיח את הכהנים והמשיך תוכחתו עד ומנחה טהורה אמר ה' צבאות ועתה יתחיל להוכיח את הבעלים שהיו מביאים קרבנותיהם רעים ומושחתים ובעלי מומין, וכנגדן אמר ואתם מחללים אותו רוצה לומר וגם אתם הבעלים מחללים את השם באמרכם שלחן ה' מגואל הוא וכל דבר אף על פי שיהיה נתעב ונאלח מספיק לשלחנו,

ואמרתם וניבו של הכהן נבזה אוכלו שהכהן היה אומר כן, והותרה השאלה החמישית גם בדרך הזה:

פסוק יג

ואמרתם הנה מתלאה והפחתם אותו וכו' עד הלא אב אחד: יאמר מרשעת העם שבראותם שבבית שני לא נשאר מכל הקדושות שהיו בבית ראשון כי אם הקרבנות גם אותה שארית טובה שנשאר בתוכם היו משחיתים ומפסידים אותו שהיו מביאים קרבנותיהם מכל דבר רע שלא ירצה לקרבן אשה לה'. ורש"י פירש מתלאה בהמה כחושה שהיו אומרים עניים אנחנו ואין יכולת להשיג למבחר נדרים, והפחתם אותו שהוא מלשון יגון כמו מפח נפש ושזו אחד מי"ח תיבות של תיקון סופרים כי והפחתם אותי נכתב אלא שכינה הכתוב וכתבו אותו, והענין והפחתם והדאבתם אותי את שולחני והראב"ע כתב שחסר ה"א במתלאה כמו מזה בידך (שמות ד, ב) כאילו אמר מה זאת התלאה ירמוז למארה ולרעב שיהיה בארץ שאין לחם לשום בשולחן, והפחתם מלשון פיח הכבשן (שמות ט, י) או שהפחתם כמו ונפש בעליה הפחתי (איוב לא, מב) רמז אל הגזל, וטעם הכתוב לדעתו שהם היו אומרים מה התלאה ומה ההפסד הזה אשר מצאתנו וגם מה יש בזה העצב ומה לחוש במפח נפשו כשתעציבוהו, נראה מדברי החכם שחוזר לפרש והפחתם ע"ד רש"י. ויותר נכון לומר כדברי הרד"ק שהיה מאשים שהיו מפרסמים שהיו קרבנותיהם משובחים ויפים מה שלא היה כן, כי כל אחד בהביאו קרבנו על כתפו היה אומר כמה אני יגע ונלאה מזה השה אשר הבאתי על כתפי לרוב בשרו ושמנינותו וזהו ואמרתם הנה מתלאה. עוד זכר מרשעתם והפחתם אותו והוא מלשון נופח באש פחם (ישעיה נד, טז), וענינו אצלי שהיו ממלאים אותו רוח בנפיחה כדי שיראה שמן והוא היה רזה ודל. ומלבד זה הבאתם הגזול הפסח והחולה שהם בעלי מומין ואסורים בהקרבה, והבאתם את המנחה הארצה אותה מידכם ר"ל והבאתכם עם אותו קרבן את המנחה וכיון שהקרבן אינו ראוי להקריב התחשבו שארצה אף המנחה אשר תביאו עמו זה אי אפשר באמת.

פסוק יד

ואילו לא היה לכם שה או איל אחר להקריב לא הייתם כל כך אשמים אבל ארור האיש אשר הוא נוכל ומתנכל בדרך מרמה ויש בעדרו זכר איל הגון לעולה ואינו מביא אותו אבל הוא נודר וזובח משחת לה' שהמשחת הוא הבעל מום כמו משחתם בהם (ויקרא כב, כה) והיה פחיתות הזבח ודלותו א"א שיהיה כי אם מפאת המקריב אם הוא עני ואין לו יותר מזה או מפאת האדון שיקריבהו לפניו אם אין ראוי ליותר מזה, והנה הסבה

האחת מעוני המקריב ודלותו אין לה מקום לפי שכבר נאמר שיש בעדרו זכר לא נשאר אם כן אלא שיאמר שהאל יתברך אין ראוי להקריב לפניו יותר טוב מזה ואינו כן כי מלך גדול הוא ושמו נורא בגוים סבת הסבות ומניע הגלגל ואיך יאמרו שלא יקרבו לפני מזבחו היותר מובחר שבעדר:

פרק ב

פסוק א

אבל האשמה הזאת אין ראוי ליחס אותו אל ההמון שהם חסרי החכמה והלמוד כי אליכם המצוה הזאת הכהנים ועליכם היה מוטל להישיר את העם מה יעשו בהבאת קרבנותיהם, כ"א לא היו הכהנים מקבלין קרבן משחת מידי הבעלים היו הם מביאים אותו כראוי, (ב) ולכן הודיעם שאם לא ישמעו לתוכחתו ולא ישימו על לבם לתת כבוד אל השם הנכבד בעבודתם ישלח בהם את המארה והקללה, ואמר זה כנגד הכהנים, וכנגד העם כולו אמר וארותי את ברכותיכם ר"ל אהפוך לכם את הברכה אשר ברכתי אתכם מיום אשר נוסד בית ה' לקללה וגם ארותיה ירצה וגם כבר ארותי וקללתי אותה מעת שהתחלתם לבזות שמי ושראיתי כי אינכם שמים על לב לשמור משמרתי, (ג) ולכן הנה אנכי גוער בכם את הזרע שלא יצמח כי הגערה ענינה השחתה כמו גערת גוים אבדת רשע (תהלים ט, ו), ואומרו וזריתי פרש על פניכם פירשו המפרשים שהוא זבל הבהמות מלשון ואת פרשו (שמות כט, יד), וכן אמר פרש חגיכם שחגים יאמר על הכבשים כמו חגים ינקופו (ישעיה כט, א) חלב חגי עד בקר (שמות כג, יח), כאילו אמר שפרש הבהמות והכבשים שהוא הדבר היותר נבזה שבהם יזרה על פניהם כי כמו שאתם בזיתם את שמי כן אני אבזה אתכם, ושזה אומרו ונשא אתכם אליו רוצה לומר שיהיו נבזים ונמאסים בפרש ההוא. ויותר נכון לפרש שבעבור שדיבר בקרבן ובמנחה שהיו מקריבים מגואלים אמר הנני גוער לכם את הזרע וזהו כנגד המנחה, ואמנם כנגד הקרבן אמר וזריתי פרש על פניכם פרש חגיכם רוצה לומר שאותם החגים והקרבנות שהיו מקריבים לפניו יזרם על פניהם כאדון המואס במתנת עבדו שמזרה אותה על פניו.

פסוק ד

וידעתם כי שלחתי אליכם את המצוה הזאת להיות בריתי את לוי ר"ל ואתם דעו לכם שלא שלחתי אליכם המצוה הזאת שתכבדו את שמי כי אם בעבור שהיתה בריתי את לוי שלאותו ברית כרתי ברית לעיני כל ישראל בענין המקלות אשר שמו באהל מועד ולכן ראוי שאתם תקיימו אותו ברית, (ה) וראוי היה לכם ללמוד מראש היחס וראשון

הכהנים אהרן קדוש ה' שבריתי היתה אתו ומפני אותו ברית זכה לחיים ולשלום שנתתי לו והוא היה ראוי לקבל שכר כי היה ירא מפני ומפני שמי נחת הוא לא כמו שאתם עושים שמבזים את שמי.

פסוק ו

תורת אמת היתה בפיהו ר"ל שאהרן מלבד שהיה ירא אלקים וסר מרע עוד למד דעת את העם בתורת אמת כפי מה שקבלה ממשה ומשה מפי הגבורה, ועולה לא נמצא בשפתיו אפילו בדברי עלמא כי לא היה לו אחד בפה ואחד בלב, וכן דרשו בירושלמי דמסכת פאה (פ"א ה"א) תורת אמת היתה בפיהו אלו דברים ששמע מרבו ועולה לא נמצא בשפתיו אלו דברים שלא שמע מרבו. ובכל מעשיו בשלום במישור הלך אתי שהיה משים שלום בין איש לאשתו בין אדם לחברו ובמישור שהיה מישרם בדרכיהם וכמו שאמר (אבות) שהיה אוהב שלום ורודף שלום אוהב את הבריות ומקרבן לתורה, והוא אומרו ורבים השיב מעון שבמוסריו ותוכחתו היה משיבם מדרך העון לדרך התורה, וכן דרשו חכמים ז"ל בתורת כהנים (שמיני מלואים מו, א אחרי פג, ב) כל זה על אהרן. ויש מחכמים ז"ל שפירשוהו על ענין העגל שהשיב שבט לוי את כל ישראל מעון. וי"מ אותו על פנחס שנאמר עליו (במדבר כה, יב) הנני נותן לו את בריתי שלום וכן נתן לו חיים ארוכים עד שאמרו שהוא אליהו.

פסוק ז

ואמר שכל זה שזכר מאהרן או מפנחס הוא עצמו ראוי לכל כהן כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כמו שאמר על כל השבט (דברים לג, י) יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל, אומר כי מלאך ה' צבאות הוא להגיד שהכהן שלוחו של הקב"ה בינו ובין ישראל, ובפרק אין דורשין (מו"ק יז, א) אם מלאך ה' צבאות הוא תורה יבקשו מפיהו ואם לאו לא יבקשו תורה מפיהו.

פסוק ח

ואמנם אתם הכהנים בדור הזה לא הייתם בזה התואר כי אתם סרתם מן הדרך ר"ל מן הדרך שזכרתי בכהני השם, הכשלתם רבים בתורה ממה שעשה אהרן שרבים השיב מעון באופן ששחתם ברית הלוי כלומר אותו הברית אשר כרתי את שבט לוי לשרת בשמי ולכבדני אתם שחתם אותו מצדכם, וגם אני מצדי שחתי אותו ברית כי במקום שהייתי נותן לכהן החיים והשלום (ט) עתה כמו שאתם בזיתם שמי ככה גם אני נתתי אתכם נבזים ושפלים לכל העם שאתם בעיניהם כהדיוטים, כי לא יכבדו אתכם אשר אינכם שומרים את דברי הטובים והישרים ונושאים פנים בתורה שאין תורתכם תורת

אמת כתורת אהרן הכהן כי אתם נושאים פנים לבעלים בהביאם קרבנותיהם ולכן לא תוכיחו אותם בהביאם אותם מושחתים:

פסוק י

הלא אב אחד לכולנו וכו' עד הוגעתם ה' בדבריכם: אחרי שהוכיח הנביא את הכהנים ואת העם על חלול ה' ובזוי כבוד שמו בענין הקרבנות ראה עוד להוכיחם על שהיו נושאים נשים נכריות, והיו בזה שתים רעות הא' שהיו לוקחים נשים גויות עובדות ע"ז וכמ"ש חז"ל (סנהדרין פב, א) כל הבא על הגויה כאלו נתחתן לע"ז שנאמר ובעל בת אל נכר. והב' שהיו עוזבים את נשותיהם לשפחות ולוקחים את הגויות לגבירות וכמ"ש בפרק המגרש שכשעלו מבבל נתפחמו נשותיהם מפני השמש והניחו אותן ונשאו נשים נכריות והיו בנות ישראל מקיפות את המזבח ובוכות, הוא שמלאכי אומר וזאת שני תעשו שניה לשטים כסות דמעה משגזלת וחמסת ונטלת יפיה ממנה אתה משלחה, רבי אחא בשם ר' חנינא בכל ספר מלאכי כתוב ה' צבאות מ"ש הכא דכתיב אלהי ישראל כביכול לא יחול שמי על הגרושין, ולא האשימם הנביא פה ולא ג"כ בספר עזרא שהיו נותנים בנותיהם לגוים כי אם שהיו לוקחים להם נשים נכריות אולי היו עושים זה בחושבם שהם ימשלו בנשותיהם ולא יתפתו לעבוד ע"ז שלהם, אבל בנות ישראל לא הגיעה רשעת הדור להבעל לגוים כי ידעו שבהכרח תמשך האשה אחר עבודת בעלה, גם שחרפה היה להם לתת את בנותיהם לאיש אשר לו ערלה ולכן לא נזכר דבר מזה בתוכחות הנביא מלאכי ועזרא כ"א דבר הנשים הנכריות. זה כלל ענין הפרשה הזאת. ועליו אמר כי חלל יהודה קדש ה' אשר אהב וחז"ל פי' החלול ההוא בב"ר:

כי חלל יהודה נעשה חולין יהודה וכה"א (פה, א) וירד יהודה מאת אחיו ויט עד איש עדולמי, וכן פרש"י, ושיהודה היה קדש ה' אשר אהב. והראב"ע פי' כי חלל יהודה קדש ה' אשר אהב על הבנים ועל הבנות שהיו הנכריות יולדות להם. והרד"ק פי' לחלל ברית אלהינו וקדש ה' אשר אהב על דבקות האיש ואשתו כמו שאמר ודבק באשתו והיו לבשר אחד, ושהקדושה בישראל היתה הפרישות מעריות והפריצה בניאוף היא הבגידה כי הנה אברהם לא לקח את הגר כי אם מפני ששרה אשתו בקשה זה ממנו וכן יעקב וכל דבריהם בזה דברי אלקים חיים.

אכן ענין הפסוקים וכונתם נ"ל לפרש בהם ששתי קורבות הם היותר גדולות בין האנשים האחת קורבת האחוה והמשפחה בהסתעפם מאב אחד משותף להם כי יותר יאהב האדם את אחיו ואת קרובו משיאהב את הנכרי. והשני היא קורבת האמונה והדת שהאנשים שהם בעלי דת אחת הם מתאחדים ומתקרבים זה לזה יותר ממה שיעשו

בהיות דתיהם שונות עד שאחז"ל מפני זה שבני ישראל ערבים זה לזה. וכבר זכרו אחי יוסף שתי הקורבות האלה לחייבו על האהבה והכפרה בעד חטאתם באומרם אנא שא נא פשע אחיך וחטאתם כי רעה גמלוך והיא הסבה הא' מפני קורבת האחוה, ואמרו עוד ועתה שא נא לפשע עבדי אלהי אביך להעיד על הקורבה השניה אשר מצד הדת והאמונה. והנה הקב"ה בחר שיהיו בעמו שתי הקורבות האלה ר"ל שיהיו מתאחדים ביחס ומשפחה א', ולא יהיו עמים שונים מקבלים אמונתו כמו שהיו הנוצרים בדתם והישמעאלים בדתם בהקבץ עמים יחדו וממלכות לקבלה לא כאלה חלק יעקב כי אם מסתעפים מאב אחד היה אברהם וממנו ביצחק שנקרא לו זרע וממנו ביעקב שבחר לו יה והוא ראש והתחלת היחס לאומה בהשתלשלות מוגבל ומסודר, וכבר שבח בלעם האומה בזה באומרו כי מראש צורים אראנו שהם האבות ומגבעות אשורנו שהם האמהות הן עם לבדד ישכון ובגוים לא יתחשב ר"ל שלא נתערב עם הגוים ולא נתחתן בהם כי תמיד שמר יחוסו ומשפחתו ולכן באה עליהם הברכה וזהו מי מנה עפר יעקב וגו'. ולא לבד באומה בכללה חייב הקב"ה התאחדות המשפחה והיחס ושזרים לא יעברו בו אבל גם במשרתיו רצה שיהיה התאחדות היחס והמשפחה ולכן בחר בשבט לוי לשרתו ולברך בשמו, ולא רצה בבכורות ובכהונה יחד מן המיוחד באהרן קדש ה' ובזרעו ולא במשפחה אחרת וגם לא משבט לוי, לפי שכמו שהיה האלוה אחד ומיוחד כך בחר בגוי אחד לא יעבור זר בתוכו ובמשרת אחד לו ולזרעו אחריו, הנה אם כן היה המנהג אחד הוא אלהינו ואין עוד אחר והיה העם המונהג אחד הוא יעקב וזרעו ובגוים לא יתחשב, ועל זאת הכוונה אמר הלא אב אחד לכולנו שהוא יעקב אב וראש יחס ישראל והיא הקורבה הראשונה וההתאחדות האמתי אשר מפאת האחוה, הלא אל אחד בראנו שהוא הקב"ה והיא הקורבה השנית אשר מפאת האמונה שהאל אחד והעם אחד, ובהיות בינינו שתי הקורבות האלה מדוע נבגוד איש באחיו שהוא הבעל באשתו כי זהו כנגד קורבת היחס ואחות המשפחה, לחלל ברית אלהינו כנגד קורבת הדת והאמונה כי בעשותנו זה יתחלל הברית אשר היה בין אלקינו לעמו להיות האל אחד והעם אחד.

פסוק יא

וביאר מה היא הבגידה וחלול הברית ההוא באומרו בגדה יהודה ותועבה נעשתה בישראל להתערב בזרע ישראל הטהור בנות הגוים הארורים, וגם בירושלם העיר הקדושה נעשתה התועבה ההיא וזהו כולו כנגד המשפחה והיחס. ואמנם כנגד התאחדות הדת אמר כי חלל יהודה קדש ה' אשר אהב ובעל בת אל נכר כלומר שקדש ה' אשר אהב והוא התאחדות האומה במשפחתה מבלי ערוב עם זר עמה והשתלשלות

יחוסה בטהרה ונקיון יהודה חלל אותו במה שנשא נשים נכריות, ובזה חלל ברית אלקינו מהיחוד אשר עשה בעמו וחסידיו וחלל אותו קדש אשר סדר בהשתלשלותו דומה להשתלשלות שרי מעלה.

פסוק יב

ולכן יהיה עונש העושה זה שיכרית ה' לו ער ועונה ר"ל שלא ישאר ממנו זרע חי שהחי הוא הער והמת הוא כישן, ואחרי שהאיש החוטא הזה הפסיק שלשלת יחוסו ומשפחתו יכרת ה' ער וחי שישאר בביתו ויהיה עונה לקורא לפתח ביתו והענין שלא ישאיר ממנו בן וזרע כלל וכמו שת"י. ובפרק אלו הנשרפין (סנהדרין פב, א) דרשו אם ת"ח הוא יכרת ה' לו ער בחכמים ועונה בתלמידים אם כהן הוא לא יהיה לו בן מגיש מנחה לה' צבאות, ופרט בזה הכהנים לפי שגם הם נכשלו בנושאם נשים נכריות כמו שמפורש בספר עזרא.

פסוק יג

ולפי שמלבד הרעה אשר היו עושים ההורים ליחוסם ומשפחתם ודתם בזה היו עושים עוד עלבון גדול לנשותיהם שהיו מניחין אותן כדי לקחת הנכריות, לכן אמר וזאת שנית תעשו כסות דמעה רוצה לומר ומלבד הפסד המשפחה והאחדות וערוב הע"ז בתוך עם הקדש הנה עוד רעה שנית תעשו שאתם גורמים לכסות דמעה את מזבח ה' בכי ואנקה מהנשים הישראליות הבוכות שמה על עלבונן שמפני זה אין ראוי לפנות אל המנחה הנקרבת שמה ואין לי רצון בה. והראב"ע פירשו וזאת שנית תעשו שהראשונה שעשיתם במזבח היא הקרבת הבעלי מומין והגזול, והשנית כסות דמעה בנות ישראל העלובות.

פסוק יד

וזה שהיה מעזותם שהיו אומרים על מה רוצה לומר מה המה בוכות כאלו אינם יודעים למה תבכינה, וביאר שהוא לפי שה' העיד בינך ובין אשת נעוריך, והכוונה בעדות אצלי היא שהאיש הנושא את אשתו בברכת קדושין ונשואין הנה הש"י הוא עד באותה כתובה ובאותם נשואין ולכן האשה כשבעלה יקח אחרת עליה תלך עם אלה עד האדון אשר היה שם להתרעם על זה בעבור שבפניו נכתבו ובפניו נחתמו נשואיה וזהו על כי ה' העיד בינך ובין אשת נעוריך אשר אתה בגדת בה, והיא שמרה מה שהיתה חייבת ומה שהיה מוטל עליה מן הצניעות והכושר כי היא חברתך ואשת בריתך ואתה הוא הבוגד ולכן תתרעם לפניו יתברך, וכן אמרו חכמים ז"ל שהיו בנות ישראל אומרות לפני המזבח מה מצאו אנשינו בנו עול הננו לפני המזבח להצטדק כסוטה.

פסוק טו

ואמנם אומרו ולא אחד עשה פירש רש"י על אדם הראשון שאמר הנביא והלא הקדוש ברוך הוא אחד עשה רוצה לומר זוג אחד אדם וחוה ולא איש אחד בעל שתי נשים, ושאר רוח לו ושאר רוחות בני אדם לו היו רוצה לומר לאדם הראשון כי ממנו יצאו וא"כ מה האחד שבזוג מבקש למצוא עלילות עון לאשתו שהיא זרע אלקים מה הוא תובעה שמבזה אותה. וכתב רש"י שזהו לשון תרגום יונתן אלא שיונתן פירש מה האחד מבקש כי אם זרע אלקים והפירוש נכון אם לא שהאחד נקוד בטעם זקף נתן טעם הזקף אל תיבת מבקש מלהתחבר עם מה האחד וסמכו לזרע אלקים עכ"ל: ואם באנו לפרש הכתובים על אדם הראשון נראה לי שכך יהיה פירושו, שבעבור שהיה הנביא מוכיחם על נשים נכריות היו משיבים שכולנו בני אדם הראשון בני אב אחד אנחנו ואין אם כן אשה נכרית וזהו לא א' עשה וכי לא עשה הקב"ה בתחילה אדם אחד בעולם ושאר רוח לו ר"ל ושאר הרוחות הם יוצאי חלציו מאותו אדם הראשון האחד, וע"ז משיבם הנביא התשוו עניניכם לענין אדם הראשון בהיות אחד בעולם כי הוא לא היה מבקש כי אם זרע אלקים בנים לעבוד השם הנכבד לא לרדוף אחר התאוה כמוכם ולכן ראוי שתשמרו ברוחכם. והרד"ק פירש שבעבור שפריצי הדור היו אומרים הלא אברהם אבינו שהיה אחד בשלמותו כמו שאמר אחד היה אברהם עשה כזה שלקח הגר המצרית על שרה אשתו, השיבם הנביא עליו באומרו ולא אחד עשה רוצה לומר ולא עשה האחד אברהם כמעשיכם ושאר רוח לו כי שאר יתרון ומעלה היה ברוחו לפי שאחד לא היה מבקש כי אם זרע אלקים לפי ששרה היתה עקרה לא לרדיפת התאוה כמוכם ולכן ראוי לכם שתשמרו ברוחכם שהיא נפשכם, ובאשת נעוריכם אל יבגוד ר"ל הרוח שזכר לא יהיה כל כך שטוף בזמתו באופן שהוא לא יבגוד באשת נעוריך. ולפי שהנביא לא זכר אדם הראשון ולא אברהם בשמו, יש לי לפרש הכתוב על פשוטו שיאמר ולא אחד עשה רוצה לומר והרעה הזאת לא עשה אותה איש אחד ביניכם לשתאמרו האיש אחד יחטא ועל כל העדה תקצוף לא עשה זה אחד מכם בלבד, והשאר שבכם רוח לו ר"ל שהוא שומר נפשו ורוחו שתשוב אל האלקים אשר נתנה, וגם שיהיה אחד לבד אשאלהו מה היה מבקש מזה הזווג האם היה מבקש שהילדים שיולדו לו יהיו זרע אלקים זה אי אפשר אחרי שהאם היא בת אל נכר, ואחרי שהדברים שכולכם פשעתם לא אחד מכם ושהפושע בזה ידע באמת שלא יהיה זרעו זרע אלקים ראוי לכם שתשמרו ברוחכם כי אין לאיש נכבד מנפשו ותשמרו הרוח שלכם שלא יפרוץ בתאותיו ואז באשת נעוריך לא יבגוד הרוח ההוא.

פסוק טז

כי שנא שלח אמר ה' אלקי ישראל י"מ הכתוב הזה אם שנאת לאשתך שלח אותה אמר ה' שנאמר (דברים כד, א) וכתב לה ספר כריתות ונתן בידה ושלחה מביתו, אבל היותו מחזיק בה בהיותו עם הנכרית אין זה כ"א שכסה חמס על לבושו שהחמס הוא נגלה ומפורסם לכל ולכן ונשמרתם ברוחכם ולא תבגודו. וכן דרשו בירושלמי דקדושין (פ"א ה"א) כי שנא שלח אמר ה' אלהי ישראל בישראל נתתי גרושין ולא באומות העולם ר' חנינא בש"ר פנחס בכל הפרשה כתוב ה' צבאות וכאן כתוב אלקי ישראל שלא יחד הקב"ה שמו אלא בישראל בלבד. וי"מ כי שנא שלח שהקב"ה שונא את המשלח לאשתו, וא"ר אחא בפר' המגרש בכל ספר מלאכי כתוב ה' צבאות וכאן כתוב אלהי ישראל אלא כביכול לא יחול שמי על הגירושין אלא אלקי ישראל בלבד, ועוד שם כי שנא שלח רבי יהודה אומר אם שנאת שלח רבי יוחנן אומר שנוא המשלח ולא פליגי הא בזווג ראשון הא בזווג שני וכדר' אלעזר דא"ר אלעזר כל המגרש אשתו ראשונה מזבח מוריד עליו דמעות:

פסוק יז

הוגעתם ה' בדבריכם וגומר עד חזקו עלי דבריכם: אחרי שהוכיחם על רוע מעשיהם כעם ככהן ראה להוכיחם עוד על דבריהם ואמונותיהם שהיו יותר נפסדים מהמעשים, כי הנה רשעי הדור היו משיבים על תוכחות הנביא לית דין ולית דיין ועזב ה' את הארץ ולכן סמך תוכחתו על זה באומרו הוגעתם ה' בדבריכם, וכתב הראב"ע שהאל יתברך לא ייעף ולא ייגע ואיך יאמר הנביא שיגיעוהו מעשיהם אלא שדיבר הכתוב כלשון בני אדם, ואין צורך כי לא אמר הנביא שהיה הקב"ה יגע מפני דבריהם אלא שהם ברשעתם היו מיחסים אליו יתברך הלאות והיגיעה והעדר היכולת וההשגחה וזהו הוגעתם ה' בדבריכם כלומר בדבריכם עשיתם אותו יגע ולואה מהשגיח כי העדר הידיעה וההשגה לאות הוא וחסרון. והיה מרשעתכם עוד שלא תהיו מודים חטאתכם אבל תאמרו במה הוגענו ר"ל ומה הדבר אשר דברנו שייחסנו אליו היגיעה ההיא, ולכן פירש רוע דבריהם שהיו אומרים כל עושה רע טוב בעיני ה' ובהם הוא חפץ או איה אלקי המשפט כלומר הנה ברוע הסדור אשר נראה על דברת בני האדם שהרשע מכתיר את הצדיק לא ימלט הדבר מחלוקה אם שנאמר שהוא יתברך ידע ומשגיח בו ואם הדבר כן יתחייב שכל עושה רע טוב בעיני ה' ובהם הוא חפץ ולכן מצליחים הרשעים במעשיהם, ואם אין זה כן יתחייב שהוא לא ידע הדברים אשר בכאן ואינו משגיח בהם ושעזב ה' את הארץ והוא אומרו או איה אלקי המשפט כלומר וסבה ראשונה יש בעולם אבל אינו עושה

משפט וצדקה בארץ כי מלת איה נאמר על מה שאינו כמו ויגוע אדם ואיו (איוב יד, י) לפי שענין המשפט וההשגחה היו משגיחים בלבד:

פרק ג

פסוק א

ואמנם אומרו הנני שולח מלאכי ושאר הפסוקים שאחריו פירשום המפרשים לעתיד לבוא. וכתב הראב"ע שמלאכי הנז' כאן הוא משיח בן יוסף, והאדון הוא הכבוד והוא עצמו מלאך הברית. והרד"ק פי' האדון על משיח בן דוד ומלאך הברית על אליהו שיבא באחרית הימים כמו שיזכור ולכן אמרו בהגדה שאליהו קנא על ברית המילה שמנעוה מהם מלכות אפרים שנאמר (מלכים א יט, י) קנא קנאתי לה' אלקי ישראל כי עזבו בריתך בני ישראל, ושאמר לו הקב"ה אתה קנאת בשטים על הע"ז וכאן אתה מקנא על ברית מילה חייך שאין ישראל עושים ברית מילה עד שאתה רואה בעיניך מכאן התקינו להניח כסא כבוד לאליהו בשעת הברית ומפני זה נקרא מלאך הברית שנאמר ומלאך אשר אתם חפצים. זה דרכם בפירוש זה הענין. אבל הוקשה לי איך תהיה התשובה ההיא מספקת לקושית רשע וטוב לו שהיו מסתפקים בה רשעי הדור רוצה לומר שיבא מלך המשיח ויעניש את הרשעים כי כאשר יהיה זה לא יהיה כי אם אחרי אלפים מהשנים ואז הרשעים האלה כבר יהיו חולפים מן העולם הזה הם וזרעם כמה דורות ומה תשובה זאת לקושיתם. האמנם רש"י פירש הכתובים האלה לאחר המות על עונשי הרשעים בגיהנם, וענין הכתובים כפי פירושו אם תבקשו משפט הרשעים בא יבא ולא יאחר וגם לא תחפצו בו כי הנה אנכי שולח מלאכי והוא רמז למלאך המות ופנה דרך הרשעים לפני לתת לאיש כדרכיו ופתאום יבא כשלא תחשבו ולא תרצו האדון אשר אתם מבקשים שהוא אלקי המשפט אשר אמרתם ר"ל שתבא המות פתאום על כל חי ואחריה יכירו וידעו כי אלקי משפט ה', ומלאך הברית הוא מלאכי הנזכר והיא נוקם נקם ברית רמז למלאך המות, ואולי שמפני זה אמר הנה בא כי תמיה הוא בא ויבא אבל מי יכלכל ויסבול את יום בואו שעונשי גיהנם גדולים מנשוא. ובסוף הדברים אמר על זה אני ה' לא שניתי ואתם בני יעקב לא כליתם אף על פי שאני מאריך אפי לא שניתי דעתי עלי מבראשונה לאהוב עתה את הרע ולשנא את הטוב, ואתם בני יעקב אף על פי שתמותו ולא גביתי מכם עונותיכם בחיים לא כליתם אינכם כלים מלפני כיון שהנחתי לי הנפשות לגבות מכם דיני בגיהנם וכן ת"י. ודברי הרב בזה טובים ונכוחים כפי אמתת הענין, אבל פשט הכתובים אינם מתישבים עליו כי הנה אומרו ומי יכלכל את יום בואו מורה שעל

יום מיוחד ידבר לא על העונש התמידי, גם אומרו וטהר את בני לוי והיו לה' מגישי מנחה בצדקה וערבה לה' מנחת יהודה וירושלם כימי עולם וכשנים קדמוניות הנה זה לא יפול על הנפשות אחר המות. והראב"ע מכח המאמרים האלה פירשם לעתיד. עוד תשוב תראה שענין הפרשה הזאת מתלונת רשע וטוב לו ותשובת השם הוא עצמו ענין פ' חזקו עלי דבריכם ששם זכר אותה תלונה ואותה תשובה עצמה ולא התעוררו המפרשים לתת טעם בהכפלתה, גם תראה שיש בפסוק הזה מאמר בלשון הוה הנני שולח מלאכי ומאמר בלשון עתיד ופתאום יבא אל היכלו האדון אשר אתם מבקשים ומאמר בלשון עבר ומלאך הברית אשר אתם חפצים הנה בא, שבא הוא עבר כמו בא אחיך במרמה (בראשית כז, לה) הנער בא ודוד קם (שמואל א כ, מא) וראוי לתת לו סבה:

ולכן נראה לי לפרש בזה שאנשי בית שני בראותם עצמם משועבדים למלכי פרס, ובראותם שאף גם כן שבנו את הבית לא ירדה בו שכינה חשבו שנסתלקה מהם השגחת השם יתברך כמו שנסתלקה השכינה והכבוד והאש מן השמים ותשובת האורים והתומים, ולכן עשו טענה על הסתלקות ההשגחה מרוע הסדור הנראה בהצלחות הרשעים, וע"ז השיבם הש"י הנני שולח מלאכי כאומר הנה לרוע הסדור אשר הקשיתם ואמרתם איה אלקי המשפט הנני שולח מלאכי והוא הנביא הזה אשר נקרא שמו כן מלאכי, או שהוא היה מלאך השם ונביאו שהיה הש"י שולחו להודיע להם מה שיהיה בעונש הרשעים וצדקת הצדיקים באחרית הימים, רומז למה שיזכור אחר זה בפסוק חזקו עלי דבריכם כי שם זכר הנביא הספק הזה, והשיב עליו והוא אומרו הנני שולח מלאכי שהוא הנביא הזה להודיע איה אלקי המשפט ומתי ישפוט משפט מוחלט וגודל אותו המשפט לכל נוצר, והוא יפנה דרך לפני רוצה לומר שיתיר לכם התלונה הזאת ולכן אמר בלשון הווה הנני שולח. והנה לא זכר כאן מיד הענין ההוא לפי שראה לזוכרו בסוף נבואותיו להיותו אחרית הדברים כולם כדי לחתום בו חזון ונביא ולכן השלים ראשונה עניני התוכחות ובאחרית הדברים יעד על מה שיהיה באחרית הימים. ואמנם לענין הכבוד והשכינה שאמרתם שלא ירדה ביניכם דעו נא וראו כי עתידה היא לרדת בבית העתיד ועז"א ופתאום יבא אל היכלו האדון אשר אתם מבקשים ירמוז לשם הנכבד שיבא אז אל היכלו אשר בבית מקדשו וישכון שם כבודו ושכינתו, וקראו אדון כי הוא אדון כל הארץ ואותו היו מבקשים בתלונתם. ונתן להם ראיה על קיום זה הייעוד מענין מלך פרס שהיה מלאך השם שלוחו ומשיחו להחריב את בבל ולהשיב נדחי יהודה לירושלם כמו שניבא עליו ישעיהו והוא אשר כרת להם ברית שלום, על זה אמר ומלאך הברית

אשר אתם חפצים רוצה לומר בכבודו ואהבתו הלא ראיתם שהנה בא כמו שיעדתם כן יבא האדון אשר אתם מבקשים פתאום ובהסח דעת בזמן הגאולה וקבוץ הגליות יבא.

פסוק ב

אבל מי יכלכל ויסבול את יום בואו שהוא יום ה' הגדול והנורא אשר תבא בחורבנם. ואמנם כנגד בני ישראל שהוא בזמן ההוא אמר ומי העומד בהראותו של אותו יום כי הוא כאש מצרף וכמו שאמר (זכריה יג, ט) והבאתי את השלישית באש והוא יהיה כבורית של המכבסים שמסיר הכתמים מתוך הבגד כן היום ההוא יבדיל המורדים והפושעים מישראל.

פסוק ג

וגם לבני לוי הכהנים הנגשים אל ה' יזקק ויטהר באופן שישארו נקיים וטהורים מכל חטא ויהיו מגישים לה' מנחה באמת ובצדקה לא כאשר הם עושים היום הזה, (ד) ואז תערב לה' מנחת יהודה וירושלם אשר שם יהיה בית המקדש כימי עולם כבית אשר בנה שלמה וכשנים קדמוניות כשעשה משה את המשכן כי לא יאמר אז ומנחה לא ארצה מידכם כמו שהוא אומר עתה מפני רשעת הדור. ובתורת כהנים (שמיני מלואים מה, א) דרשו כימי עולם כימי משה שנאמר ותצא אש מלפני ה' ותאכל על המזבח את העולה, וכשנים קדמוניות כימי שלמה שנאמר וכל בני ישראל רואים ברדת האש, ר' אומר כימי עולם כימי נח וכשנים קדמוניות כימי הבל שלא היתה ע"ז בעולם. הנה העירו שבבית ה' העתיד תרד אש מן השמים שלא ירדה בבית שני.

פסוק ה

ואמנם אומרו עוד וקרבתי אליכם למשפט הוא כאומר ואל תחשבו שעד אותו זמן שירחק מאד לא יקבלו הרשעים שום עונש ונזק, כי הנה מלבד אותו שכר ועונש שיהיה באחרית הימים כמו שיגיד לכם מלאכי בסוף דבריו הנה עוד עתה אקריב אתכם למשפט כלומר קרוב אליכם הדבר מאד שבכל יום ימותו אנשים ובקרוב יבאו לתת את הדין ביציאתם מן העולם הזה, ובזה השיב על שאלתם מהצלחת הרשעים שיש אלקי המשפט אבל הוא באמת משפט יום המות ועונשי גיהנם, וצדקו דברי רש"י בפירוש הפסוקים האלה בזה בלבד. וזכר שבאותו משפט לא יצטרך לחקור את העדים ולא יהיה בו אריכות אפים ואיחור הדין כי אני אהיה עד רוצה לומר מגלה את נבלות המכשפים והמנאפים והנשבעים לשקר ושאר העונות אשר זכר מאותם שלא יראו ממני, כי אם יראו ועשו תשובה אסלח להם ולא יתאחר משפטי ודיני כי אהיה ממהר בו. והסתכל שזכר כל העונות האלה ולא זכר העבודה זרה לפי שלא נמצאת בזמן בית שני.

פסוק ו

ואמר כי אני ה' לא שניתי רוצה לומר שתמיד אהבתי משפט וצדק אבל אם לא יהיה בעולם הזה יהיה בעולם הבא, וזהו ואתם בני יעקב לא כליתם שאף שתמותו הנה נפשותיכם קיימות לקבל גמול מעשיכם.

ואפשר לפרש הנני שולח מלאכי ופתאום יבא וגומר שאינה תשובה לתלונתם וטענתם אבל שהקדים להודיעם מה שיהיה באחרית הימים כדי להוכיחם על פשעיהם, ואחר כך בפרשה חזקו עלי דבריכם זכר אותו ספק ואותה טענה עצמה שעשו כדי להשיב עליה. ושיהיה ענין הכתובים האלה שבאחרית הימים יעשה הקב"ה שתי פליאות עצומות, האחת והיא היותר גדולה תחיית המתים. והשנית קבוץ הגליות. ועל התחייה אמר הנני שולח מלאכי רומז לאליהו הנביא שיבא בתחילת התחייה כמו שיזכור אח"ז שהוא המלאך והשליח המיוחד לפניו יתברך, ועל גאולת העם אמר ופתאום יבא אל היכלו האדון אשר אתם מבקשים שהוא יהיה מלך המשיח והוא יהיה מלאך הברית שישים ברית שלום בארץ, ונתן על כל אחד מהם משפטים אם על מלך המשיח דסמיך ליה אמר ומי יכלכל את יום בואו שהוא יום המלחמה העצומה מחרבן האותות וחבלי המשיח לישראל, ועל אליהו ראשון הקמים בתחייה אמר ומי העומד בהראותו לפי שכאשר יקומו המתים יבהלו בני אדם מפניהם ומי שיעמוד באותו ההראות המבהיל. וזכר שכל אחד מאלה ישוב פעם אחר פעם להיות מצטרף ומטהר הפושעים והמורדים. ובסוף הדברים אמר ואתם בני יעקב לא כליתם כלומר עתידים אתם לקום בתחייה ולתת את הדין, וכיון שהדבר כן למה לא תיראו ולא תפחדו ממני שמימי אבותיכם סרתם מחוקי. וחז"ל (סוטה ט, א) דרשו אני ה' לא שניתי לא הכיתי לאומה ושניתי לה אבל אתם העמדתי אחרי פורעניות הרבה חצי כלים ואינכם כלים והוא דרך אחר.

פסוק ז

והנה אמר סרתם מחוקי על מצות עשה, ולא שמרתם על מצות לא תעשה כמ"ש חז"ל כל מקום שנאמר השמר פן ואל אינו אלא לא תעשה. וכבר זכרו המפרשים שלמ"ד למימי היא נוספת כמו השלישי לאבשלום (דברי הימים א ג, ב), והיה תכלית הדברים שובו אלי ואשובה אליכם אבל מה נעשה שכבר יגיע עזותכם עד שתאמרו במה נשוב כאלו לא תדעו לכם חטא ועון לשוב ממנו, (ח) הלא ידעתם שאין ראוי שיקבע ויגזול אדם את אלקיו ואתם גוזלים אותי וגם תכחישו את הגזל באומרכם במה קבענוך והדבר מבואר שהוא המעשר והתרומה שמה שאתם גוזלים מן הכהנים והלוים אתם גוזלים ממני האם חשבתם לריוח במונעכם מתת המעשר והתרומה כראוי, (ט) אין הדבר כן כי בעבור העון

הזה במארה אתם נארים ומקוללים ממני ואעפ"כ אתם קובעים אותי ונמצא הדבר מזיק לכם ומזיק ללוים ולכהנים, ואם תאמרו שמארת התבואות איננה מפני זה ושמקרה הוא היה לכם (י) נעשה איפה עליו נסיון הביאו את כל המעשר אל בית האוצר כלומר תנו המעשר והתרומה בשלמות ובעין טובה והביאוהו אל בית אוצר ה' ויהיה טרף בביתי ר"ל מזון ופרנסה למשרתי ביתי הכהנים והלוים, ובחנוני נא בזאת כי עם היות שצותה תורה לא תנסו את ה' אלקיכם (דברים ו, טז) הנה נא עתה להוראת שעה בחנוני ונסוני אם לא אפתח לכם את ארובות השמים לתת מטר ארצכם בעתו באופן שאריק עליכם ברכה עד בלי די ר"ל לא די לבדו שהוא המספיק אבל יותר ויותר מדאי שהוא התוספת העצום. והרד"ק פירש עד בלי די עד בלי כלי לשום אותו ובזאת תדעון שבעון המעשרות היתה קללת התבואה עד כה.

פסוק יא

ולפי שהחסיל והגזם היה יורד עליהם ואוכל פירותיהם בשדות ובכרמים לכן אמר וגערתי לכם באוכל שהוא הארבה האוכל את התבואה באופן שלא ישחית לכם עוד את פרי האדמה והגפן כי ברצות ה' דרכיהם חית השדה ועוף השמים השלימו לך והארץ תתן יבולה בשלימות (יב) עד שמפני רבוי התבואות אשר יהיו לכם יאשרו אתכם כל העמים, ובמקום שהייתם חרפה בגוים בעבור הרעב אשר בא מתוך המארה אשר קללתי אתכם בעונותיכם עתה בהתברך כל התבואות תהיו מאושרים ומצליחים בעיני כל הגוים ויאמרו שארצכם ארץ חפץ חפצתי בה ולכן נתברכו תבואותיה: והותרה עם מש"פ בפרשה הזאת השאלה הו':

פסוק יג

חזקו עלי דבריכם וכולי עד סוף הספר. ענין הפרשה הזאת כפי מה שפירשתי ראשונה בפרשה של מעלה הוא שהשם הודיע לאומה שהיה שולח את הנביא מלאכי לפנות דרך לפניו בענין השכר והעונש ולהודיע איה אלהי המשפט, ולכן אחרי שהשלים כל תוכחותיו הביא הנביא מלאכי זכרון קושיתם להשיב עליה עם ביאור השכר והעונש האחרון שיהיה לצדיקים ולרשעים, ומפני זה נזכרה כאן הקושיא שהיא עצמה אותה שנזכרה למעלה מרוע הסדור. וגם שנפרש מלאכי על אליהו הנביא כמו שפירשנו בפירוש השני ראוי היה להכתב כאן הפרשה הזאת לפי שרשעי אותו הדור להיותם בלתי מאמינים בפנות הידיעה וההשגחה האלהית בדברים השפלים היו מלעיגים על תוכחות הנביא שהוכיחם על הנשים הנכריות ועל המעשר והתרומה, ולכן הוצרך הנביא להשיבם על רוע דעתם והפסד אמונתם באומרו בשם האל חזקו עלי דבריכם רוצה לומר

דברים חזקים ועצומים דברתם עלי ואתם בדבריכם מכחישים ואומרים מה נדברנו עליך לפי ששב הפועל פעול לרוב התמדת הדבור. ויותר נכון לומר שנדברנו הוא מהנפעל כפשוטו ושהם היו מדברים כדרך בני אדם שכאשר יאשימו על דבר מגונה שדברו בסתר ישיבו ויאמרו לדובר בם מה הרכילות הזה שאמרו לך ממנו, ועל דרך זה אמרו אלה מה נדברנו עליך שהם היו הנדברים והמולשנים מפי הרכלים והמלשינים וגם זה היה מסכלותם כאלו לא היה הקדוש ברוך הוא יודע סתרי דבריהם ומחשבותיהם אם לא יגיד אותם לו המגיד.

פסוק יד

ולכן השיבם אמרתם שוא עבוד אלקים כלומר הלא אמרתם שמעשה המצות היה לא לעזר ולא להועיל לא בערך הנעבד יתברך כי בערכו שוא עבוד אלקים ומה איכפת לו בעבודות האלו והוא על דרך אם צדקת מה תתן לו או מה מידך יקח (איוב לה, ז), ולא ג"כ בערך העובד כי מה בצע ומה תועלת יגיע לנו כאשר שמרנו משמרתו מצותיו חקותיו ותורותיו, ולא די בזה שאין לנו בזה תועלת אלא שהלכנו קדורנית קודרים ומצטערים מפני ה' כלומר בעבור ששמרנו מצותיו.

פסוק טו

ועתה אנחנו מאשרים זדים רוצה לומר עתה שראינו שאין תועלת כי אם נזק בעבודתו אנחנו גוזרים שהזדים ועושי הרשעה הם מאושרים, והנסיון הורה עליו שגם נבנו עושי רשעה והם קיימים ומצליחים כבנין החדש, ואין לומר שהשם עוד יענישם על רשעתם כי הם גם בחנו אלקים וימלטו שנסוהו הגם עונש יוכל תת ונמצאו נמלטים בידו מבלי כשלון עונש כלל.

פסוק טז

ואמנם אומרו אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו כתבו המפרשים שהיא תשובת ה' ופרש"י אז בעשות הרשעים רשעם, והטובים הולכים קדורנית מפני נדברו ואמרו יראי ה' איש אל רעהו שלא להדבק במעשי הרשעים ולא נשכחו דברים הטובים מלפניו. והרב רבי דוד קמחי פירש כשישמעו יראי ה' דברי הכופרים האלה נדברו איש אל רעהו כנושאים ונותנים בדברים האלה עד שימצא בדעתם כי כל דרכיו משפט אל אמונה ואין עול ויקשב ה' דבריהם ויתן להם שכרם.

והנה לכל אחד מן הפירושים האלה העיקר חסר מן הספר ולכן נראה לי לפרש שאז נדברו יראי ה' הוא גם כן מכלל דברי הכופרים ושנדברו הוא מלשון דבר והריגה כמו אהי דבריך מות (הושע יג, יד) ידבר עמים תחתינו (תהלים מז, ד) ותדבר את כל זרע

הממלכה (דברי הימים ב כב, י) וכמו שהביאו בעל ספר השרשים, יאמר הכתוב שנבנו עושי רשעה גם בחנו אלקים בהכנסם בסכנות עצומות וימלטו מהם ובאותו זמן עצמו היו נדברים נשברים ונכרתים יראי ה' איש אל רעהו שעינינו איש עם רעהו, או שיראי ה' במקרים רעים נמשכים ביניהם היו משברים והורגים אלו לאלו כאילו יד ה' היתה בם להומם ולאבדם, וזה כלל רוע הסדור שיהיו טובות לרשעים ואמנם לצדיקים ימצאום צרות רבות ורעות, ועל זה משיבם הנביא ויקשב ה' וישמע ויכתב בספר זכרון לפניו רוצה לומר דעו נא וראו שכל זה אשר אמרתם השם יתברך מקשיבו ושומע אותו וצדקת הצדיקים ורשעת הרשעים כולה גלויה לפניו כאלו נכתבה בספר זכרון למען תעמוד ימים רבים עד בוא עת הפרעון והגמול האמתי, והזכרון ההוא יהיה ליראי ה' והם בעלי המצות המעשיות ולחושבי שמו והם בעלי הדעות והאמונות כי הם יודעי סוד השם הגדול והנורא. והנה כתיבת הספר הוא דבר המשליי להורות על גלוי הידיעה הפרטית לפניו יתברך.

ובמדרש רות (ה, יד) אמר רבי יצחק כשאדם עושה מצוה יעשה אותה בלב שמח אלו היה יודע ראובן שהקדוש ברוך הוא מכתיב עליו (בראשית לז, כא) וישמע ראובן ויצילהו מידם בכתפו היה טוענו ומוליכו אצל אביו, אילו היה יודע אהרן שהקדוש ברוך הוא מכתיב עליו (שמות ד, יד) וגם הנה הוא יוצא לקראתך וראך ושמח בלבו בתופים ומחולות היה יוצא, אילו היה יודע בעז שהקדוש ברוך הוא מכתיב עליו ויצבט לה קלי עגלים פטומים היה מאכילה, רבי כהן ורבי יהושע דסכנין בשם רבי יהושע בן לוי לשעבר אדם עושה מצוה נביא כותבה ועכשו כשאחד עושה מצוה מי כותבה אליהו ומלך המשיח והקדוש ברוך הוא חותם על ידם שנאמר אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע ויכתב בספר זכרון לפניו. וכן היא ג"כ בויקרא רבה. ולא רצו בזה שספר הזכרון הנכתב לפניו יתברך מלך המשיח ואליהו היו הכותבים עליו אלא שעל ידם יהיה הגמול לכל אחד על פי מעשיו אם לחיים בזמן קבוץ הגליות על ידי מלך המשיח ואם למתים ביום התחייה על יד אליהו ולכן יחסו להם הכתיבה כפי כוונת הענין, ואמר שבזמן ההוא יהיה ליראי ה' וחושבי שמו שכר גדול לפניו יתברך, (יז) והוא אומרו והיו לי אמר ה' צבאות ליום אשר אני עושה סגולה כלומר שבאותו יום וזמן מיוחד יהיו הצדיקים לפניו יתברך כסגולה החביבה על אדם שישמרה מכל פגע רע ויענדה עטרה אליו ואז יחמול עליהם כאשר יחמול איש על בנו אהובו העובד אותו, (יח) ואז תשובו ותראו כמה מההפרש יש בין צדיק לרשע בין עובד אלהים לאשר לא עבדו ובחגיגה פ"ק (ט, ב) א"ל בר הא להלל היינו צדיק היינו עובד אלקים היינו

רשע היינו לא עבדו, אמר לו עובד ולא עבדו תרויהו צדיקי גמירי נינהו אלא אינו דומה שונה פרקו ק' פעמים לשונה פרקו מאה ואחת, אמר לו ומשום זמנא חדא קארי ליה לא עבדו אמר לו אין צא ולמד משוק של חמרין עשרה פרסי בזוזי וחד עשר פרסי בתרי זוזי. האמנם במדרש שוחר טוב פירשו הכתוב באופן אחר עובד אלקים לצורך אלקים רוצה לומר לשמו לא עובדו שלא לצורך אלקים שלא יעשה האדם דברי תורה קרדום להשתמש בהם ועטרה להתעטר בהם ודבריהם אמת. אבל כפי הפשט יותר נכון לפרש בין צדיק לרשע שהצדיק הוא מקיים מצות עשה והרשע הוא הפושע והעובר על מצות לא תעשה, וגם כן זכר ההפרש שיש בין עובד אלקים לאשר לא עבדו שהוא אשר עבר על מצות עשה ובטלה כי אינו דומה מי שעבר שב ואל תעשה שנקרא לא עובד אל עושה העבירות במצות לא תעשה שהוא הנקרא רשע, הנה א"כ אין הבדל בין צדיק לעובד אלקים אבל יש הבדל גדול בין רשע לאשר לא עבדו ולגודל הגמול ההוא אמר כי הנה היום בא בוער כתנור:

פסוק יט

האמנם מהו היום הזה אשר אמר ליום אשר אני עושה כי הנה היום בא בוער כתנור, הנה הרב הגדול המימוני בפירוש המשנה אשר לו ובמקומות אחרים מספריו יראה שפירש הפסוקים האלה כולם על עונש הרשעים בגיהנם אחר המות בעולם הנשמות, כי הוא כתב בפ' חלק ואמנם גיהנם הוא כנוי לעונש הרשעים ולא התבאר בתלמוד איך יהיה זה העונש, אבל מקצתם אומרים כי השמש תקרב אל הרשעים ותשרפם ויביאו ראייה מן הפסוק הנה היום בא בוער כתנור וגומר, ומקצתם אומרים כי הוא חמימות נפלא תבער בגופיהם ותשרפם והראיה ע"ז רוחכם אש תאכלכם, ושם ביאר הרב דעתו הוא שהעונש הגדול הוא שתכרת הנפש ותאבד ולא תשאר ומזה יראה שדעתו היא שעל עונשי גיהנם המגיעים לנפש בהפרדה מן הגוף נאמרה הפרשה הזאת, ושעליו יפרש ג"כ מ"ש בע"ז פר"ק (ג, ב) אמר ר"ל אין גיהנם לעתיד לבוא אלא הקב"ה מוציא חמה מנרתיקה ורשעים נידונין בה שנאמר כי הנה היום בא בוער כתנור וצדיקים מתרפאין בה שנאמר וזרחה לכם יראי שמש צדקה ומרפא, ומה שזכרו גם מזה בב"ר (ו, ו) ששם אמרו רבנין אמרין יש גיהנם לעתיד לבוא שנאמר (ישעיה לא, ט) נאם ה' אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלם, ורבי יהודה אומר לא יום ולא גיהנם אלא אש שיוצאה מגופו של רשע ומלהטתו שנאמר (שם לג, יא) תהרו חשש תלדו קש רוחכם אש תאכלם. והרב העיר דבריו אל דברי ריש לקיש ולדברי רבי יהודה ולא זכר דעת רבנין וזה כולו כדי להוכיח שעל עונשי גיהנם דברו השלמים האלה ולדעת הזה נמשכו רבים מהאחרונים

ששתו מימיו. וכפי זה הדעת ראוי שיפרשו הפסוקים כן שיהיה פירוש ולהט אותם היום הבא להגיד שאין האש ההיא גשמית כאש היסודית או המורכבת אשר לנו ולכן אין שם אש לוהט אבל הלוהט האמתי ברשעים הוא היום הבא כלומר בזמן ההוא הבא אחר המות ושליפות המשל אמר אשר לא יעזוב להם שורש וענף.

פסוק כ

ואמר שלצדיקים יהיה הדבר בהפך שעליהם יזרח ה' שמש צדקה ומרפא בכנפיה שהוא משל ודמוי לשכר הנפשיי שהוא אור בהיר מתוק הנפש ומרפא לעצמותה, וכן ופשתם כעגלי מרבק הוא משל לרוב העונג והשגה עליונה שתגיע לנשמה.

פסוק כא

ושאמר ועסותם רשעים להמשיל מעלת מדרגת הצדיקים בשכר ושפלות מדרגת הרשעים בעונשם, ואע"פ שתגמולי העולם הבא אינם נאחזים במקום לא בשכר ולא בעונש וכ"ש לדעת הרב כבר השרישנו שאין דרך להגיד הדברים הרוחניים כי אם בהמשל הדברים הגופיים מפני שהנפש תלויה בגוף וציורה ע"י הכח המדמה הגשמי, אבל כפי מה שיורו פשוטי הכתובים האלה לא כיון הנביא כאן לבאר בזה העונש והשכר הנפשיי הבא אחר המות וגם חכמים ז"ל באותם המאמרים שזכרתי לא כוונו אליו, ויתבאר זה אם מפשט הכתובים שאמר והיו לי אמר ה' צבאות ליום אשר אני עושה סגולה ואמר כי הנה היום בא בוער כתנור ולהט אותם היום הבא ביום אשר אני עושה ומה היום הזה היחיד המיוחד אשר זכר פעמים רבות ושאמר עליו אח"כ לפני בוא יום ה' הגדול והנורא, האם אפשר שיפורש זה על העונש והשכר האמתי והתמידי ממשות הנה זה בלתי אפשר, ועלינו לשבח להראב"ע שמפני זה כתב בביאור שאין ראוי לפרש הפרשה הזאת כי אם לעתיד, אבל לא ידענו אם כיון על קבוץ הגליות והוא היותר נראה מדבריו או על תחיית המתים כמו שפירש הרד"ק, וגם רש"י לעתיד לבוא פירשה אבל לא כתב בביאור קבוץ הגליות ולא התחייה, וגם יקשה לדעת הראב"ע אומרו ושבתם וראיתם כי מה תהיה ענין ההשגחה הזאת ומאין ישובו ואנא. גם אומרו בסוף הנבואה הנה אנכי שולח לכם את אליהו הנביא לפני בא יום ה' הגדול והנורא והשיב לב אבות על בנים האם אפשר שיפורש על יום המות כי הנה שם לא יבא כ"א מלאך המות לא אליהו הנביא.

סוף דבר שפשט הפרשה לא יסבול הדעת הזה בשום פנים. אלא שניבא הנביא במקום הזה על תחיית המתים ויום הדין ששם יהיה הגמול האמתי בשכר ועונש לגוף ולנפש יחד, ואמנם ריש לקיש ושאר הדברים שזכרתי במחלוקת הזה אינם חולקים על דיני גיהנם המצוי תמיד כי אם ליום המועד ההוא אשר יעמיד השם לדין עמים בזמן התחייה

בהקבץ הגוף והנפש. וכן פירשו הרב הנחמני בשער הגמול אשר לו, ולכן לא אמר ריש לקיש אין גיהנם בהחלט אבל אמר אין גיהנם לעתיד לבא כאלו אמר שאותו גיהנם שנידונת בה הנפש אחרי צאתה מן הגוף בעולם הנשמות לא יהיה כן לעתיד לבוא ביום ה' הגדול והנורא שהוא באמת יום תחיית המתים. ואחשוב שהביאו לזה לפי שאותו גיהנם המיוחד לנפש בהפרדה מן הגוף יסבור ריש לקיש שיהיה רוחני כדברי הרב המורה ולכן לא יפול ולא יגיע אל הגוף אבל בזמן התחייה שתדבק הנפש אל הגוף סבר שיזמין הקדוש ברוך הוא עונש גשמיי שיהיה מתיחס אל הגוף והוא שיהיה הנפש בחזקה ושישרוף את הרשעים כמו שאמר (ישעיה סו, כד) ואשם לא תכבה, ולצדיקים יהיה שמש צדקה ומרפא לפי שיתרפאו בו ממומיהם ומחולייהם כמו שאמרו חז"ל שיקומו במומיהם ויתרפאו, שהשמש כבר יעשה פעולות הפכיות כפי המקבלים שיתיך את השעוה ויתיך את המלח ולכן בהיות הרשעים בערכו כקש ילהט אותם ובהיות הצדיקים בערכו לחים ורטובים יהיה השמש אליהם צדקה ומרפא, וכבר יורה על שזה דעת ר"ל באמת שאתה תמצא באותו מאמר של ב"ר שזכרו זה הדעת עצמו אף שלא יחסוהו לריש לקיש באומרו שם גלגל חמה יש לו נרתק מה טעם לשמש שם אהל בהם וברכה של מים לפניו ובשעה שהוא יוצא הקדוש ברוך הוא מתיש את כחו במים שלא יבא וישרוף את העולם, אבל לעתיד לבוא הקדוש ברוך הוא מערטלו מנרתקו ומלהט בו את הרשעים מה טעם ולהט אותם היום הבא. הנה ביארו שלא אמרו זה כי אם לעתיד לבוא. ואמנם רבנין אמרין יש גיהנום לעתיד לבא, וכוונתם אצלי בזה שאחרי שיחיו המתים ויתראו הרשעים בחרפות בדראון לעיני כל חי ישובו למות וישוב העפר אל הארץ כשהיה ורוחם ונשמתם תשוב לגיהנם כבראשונה והוא דעת הרב באגרת התחייה. או שהיה דעתם שלא יקומו רשעים במשפט ולא יחיו בתחייה ולכן יהיו אף לעתיד לבוא תמיד בגיהנם. אמנם רבי יהודה אמר שלא יהיה עונשם באש וחום השמש כי הוא דבר טבעי וענין התחייה כולו הוא פליאה עצומה, וגם לא יהיה גיהנם לעתיד לבא מתיחס אל הנפש בלבד בלתי הגוף אלא שמגופו של רשע יצא אש שילהט אותו על דרך נס להיותו אות וסימן שמידו ומעשיו היתה זאת לו זהו הנראה בעיני בדעת השלמים האלה.

וכוונת כללות הפרשה כי הנה בפרשה שלמעלה כבר זכר ענין העונש והשכר הנפשיי הבא לאדם אחר המות כמו שפירשתי ולכן לא בא הנביא פה כי אם להודיע ענין תחיית המתים והדין האחרון אשר יעשה השם, ולכן אמר ליום אשר אני עושה לפי שהענין ההוא לא יהיה מפעל הטבע ולא מסדור המערכות השמימיות כי אם מפעל הרצון האלהי המוחלט בבריאה הכוללת הראשונה ולכן יחסו לעצמו באומרו ליום אשר אני

עושה, ולזה אמר ג"כ ושבתם וראיתם כלומר הנה בשכר והעונש הנפשיי לכל אחד עושים לו מדור בפני עצמו ולכן לא יראה שם הצדיק בעונש הרשע אבל בזמן התחייה כדי שהצדיקים יראו בעיניהם הגשמיים גמול הרשעים והרשעים גם הם יראו בחושיהם הגשמיים שכר הצדיקים ותגמולם לכן יקומו בתחייה, והוא אומרו ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע רוצה לומר תשובנה הנשמות לגופים ויחיו באופן שיראו בעיניהם יכירו וידעו שכר הצדיק ועונש הרשע ויתפרסם בעולם איזה חייב בדינו ואיזה זכאי. ואמר זה לפי שרוב בני אדם בעולם הזה מספקים בגמול הנפשיי לפי שאינו דבר מושג לחושים לכן אמר עוד בריאה יברא ה' שתראו בחושיכם הגמול הנפשיי בשכר והעונש איך הוא. וכמ"ש ישעיהו (ישעיה סו, כד) ויצאו וראו בפגרי האנשים הפושעים בי. ואמר כי הנה היום בא בוער כתנור כלומר כי ידוע תדעו שבלי ספק בא יבא היום ההוא מהתחייה שיהיה בוער כתנור שורף לכל הרשעים כמו שאמר ואשם לא תכבה והיו כל זדים וכל עושי רשעה כקש ילהט אותם ביום ההוא, וכבר כתב הראב"ע שקרא את השמש יום לפי שעיקר היום הוא השמש וכמו שאמר כחום היום והיום רד והשמש הוא המחמם והוא היורד, כן אמרו כאן היום הבא ענינו השמש הבא אז. ואמרו אשר לא יעזוב להם שורש וענף פירשו המפרשים כפי תרגום יונתם שהשרש הוא הבן והענף הוא בן הבן, ואם היה שיפרשו הפרשה על ענין תחיית המתים איך שייך לומר בעונש הרשעים שמה אשר לא יעזוב להם שרש וענף. ויותר נכון לפרשו על המעשים הטובים שעושים הרשעים שבעבור שיקבלו שכרם בעולם הזה לא יעזוב להם ה' שם שורש וענף ממצוה ומעשה טוב לשיקבלו עליו גמול ביום הדין, וכמו שאמרו חכמים ז"ל רובו עונות ומיעוטו זכיות נותנין לו שכר מיעוט זכיותיו בעולם הזה כדי להענישו משלם לעולם הבא. וכבר נמצא סימן לפירוש הזה ממ"ש בפ' חלק (סנהדרין קי, ב) קטני בני רשעי ישראל אינן באין לע"ה שנאמר כי הנה היום בא בוער כתנור וגו' אשר לא יעזוב להם שרש וענף שרש בעולם הזה וענף לעולם הבא דברי רבן גמליאל, רבי עקיבא אומר באין הם לעולם הבא שנאמר שומר פתאים ה' שכן בכרכי הים קורין לינוקא פתיא ואלא מה אני מקיים אשר לא יעזוב להם שרש וענף שלא יניח להם לא מצוה ולא שיירי מצוה. ד"א שורש זו נשמה וענף זה הגוף אבל קטני בני רשעי אומות העולם דברי הכל אינן באין לע"ה. הנה פירש ר' עקיבא שרש וענף באותו הדרך שפירשתי.

ואמר הנביא שלא יהיה כן ליראי השם כי יזרח להם שמש צדקה ומרפא עד שהם יצאו לאור השמש ההוא ויתענגו וירבו כעגלי מרבק, ובמקום שבעולם הזה היו הצדיקים מרמס לרשעים בזמן ההוא יהיה בהפך שירמסו הצדיקים את הרשעים כמו שרומסים

הענבים בגת ברגלים לעשות מהם עסיס והוא אומרו ועסותם רשעים כי יהיו אפר תחת כפות רגליכם ביום אשר אני עושה. וכבר דרשו הפסוק הזה בפרק קמא דר"ה (יז, א) באותה ברייתא של בית שמאי אומר שלש כתות הן ליום הדין ואמרו פושעי ישראל בגופן ופושעי אומות העולם בגופן יורדים לגיהנם ונדונין בה י"ב חדש לאחר י"ב חדש גופן כלה ונשמתן נשרפת ורוח מפזרתן ונעשין אפר תחת כפות רגלי הצדיקים שנאמר ועסותם רשעים כי יהיו אפר תחת כפות רגליכם. וכן הוא גם כן בתנא דבי אליהו (תדא"ר ג, י). וכבר יחשב מזה סיוע לדעת הרב המימוני אשר זכרתי שהנבואה הזאת על עונשי גיהנם הבא לאדם אחר המות נאמרה, אבל הרב הנחמני כבר השיב על זה בשער הגמול אשר לו וכתב שכל הברייתא הזאת היא ליום הדין של יום התחייה ושגם ביום דין התחייה יהיה ענין י"ב חדש בהפלגת עונש לנפש החוטאת יעויין משם.

וכלל ענין הכתובים האלה כפי פשוטן שאם ראינו שדרך רשעים צלחה והצדיקים ילכו קדורנית הנה זה יקרה בזה העולם החשוך אבל כשיזרח שמש ומגן ה' צבאות ביומו האלהי וידין את כל חי יתן לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו. ומה נאה מאמרם בילמדנו (במ"ר טז, כג) אמר הקדוש ברוך הוא לישראל בני הוו זהירין במצות ואתם נוטלין שכר שלא תאמרו על חנם אנו יגעים ואנו עובדים והאומות שעובדין לעבודה זרה עתקו גם גברו חיל, יש לכם לראות מה ביניכם לבינם למטרונה שהיתה לה שפחה כושית עמדה בלילה ועשתה מריבה עם מטרונה ואומרת אני לבנה ממך אמרה המטרונה אמרי מה שאת מבקשת שהוא לילה יבוא הבקר ואנו יודעים מי שחור ומי לבן, כך אומות העולם אומרים בנו אלקים חפץ אומרים ישראל יבא הבקר ואנו יודעים במי יחפוץ שנאמר (ישעיה כא, יב) אמר שומר אתא בקר, באותה שעה וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא וכתיב ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע.

ומפני שהעבודה המביאה לאותו שכר האחרון האמתי אשר בתחייה היא עבודת התורה והמצוות והמרי הגדול המביא לאותו עונש אשר זכר היא ביטול התורה, לכן אמר הנביא סמוך לזה זכרו תורת משה עבדי להגיד שבאמצעותה יזכו לשכר ולהצלחה האמתית, וכבר הקשו במכילתא (בשלח שירתא פ"א) זכרו תורת משה עבדי והלא תורת השם יתברך היא שנאמר תורת ה' תמימה אלא לפי שנתן נפשו עליה נקראת על שמו: וכפי הפשט הנה הדבר יוחס אם אל הפועל שפעלו ואם למקבל שקבלו ראשונה ולכן יוחסה התורה למשה לא להיות פועלה להיותו המקבל הראשון בה.

פסוק כב

והכתוב הזה ביארו באומרו אשר צויתי אותו בחורב על כל ישראל כלומר הנה קראתיה תורת משה לא בבחינת הפועל כי אני אני הוא אשר צויתיה, אבל בבחינת המקבל לפי שהתורה אני צויתי אותה אליו בחורב על כל ישראל כלומר שבחרתי בו על כל ישראל לתתה על ידו וזה בין החקים שלא נודע להם טעמם ובין המשפטים שטעמם נודע ונגלה.

פסוק כג

והודיעם השם שהראשון אשר יקום בתחייה יהיה אליהו הנביא אם שיהיה כמותם אם היה שכלה גופו בהלקחו כדעת קצת מן האחרונים ואם שהוא עומד על דרך הפלא בגוף ונפש קיים בגן עדן אשר בארץ כדעת חכמים ז"ל וישלחהו השם קודם בו יומו הגדול והנורא שהוא יום הדין לכל החי.

פסוק כד

והנביא האלהי ההוא ישיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם, ופירשו המפרשים שישים אהבה ורצוי שלום והסכמה רבה בין בני אדם כולם. ומדברי חכמים ז"ל הוא בסוף מסכת עדיות. ויותר נראה לפרש שאם היה אדם בחיים שמתו בניו יקומו במצות הנביא הזה, וכאשר יראו האבות את בניהם חיים ויפרסמו להם אמתת הגמול הנפשיי שהוא כפי האמונות התוריות יאמינו האבות וישיבו לבבם אל השם, וכן ישיב לב בנים על אבותם אם היו האבות מתים והבנים חיים באופן שעל ידי הקמים בתחייה יתישר המין האנושי בהכרת האל יתברך ואמתת אמונתו כי זהו תכלית התחייה באמת כמו שזכרתי פעמים. ועל זה אמר כאן פן אבוא והכתי את כל הארץ חרם כלומר שאם המין האנושי לא יכיר את בוראו יתחייב כליה ותהיה כל הארץ חרם ולכן תהיה תחיית המתים באלף הששי אשר בסופו יחרב העולם כדי שהמין האנושי יגיע אל התכלית ההוא שבעבורו נברא קודם הפסדו באופן שלא תהיה בריאתו לבטלה. ולמדנו באומרו פן אבא והכתי את כל הארץ חרם שהפסד העולם שזכר פה לא תהיה כי אם בדברים ההווים והנפסדים אשר על הארץ לא בשמים וכל צבאם כמו שהיה ענין המבול שמחה השם את כל היקום ובכלל כל מה שבעולם השפל לבד.

וכבר חשב הראב"ע שאליהו יבא בקבוץ הגליות כשר צבא ה' וכדרך שבא מרע"ה בגאולת מצרים לא לענין התחייה וגם זה מדברי חכמים ז"ל הוא, ואם לא זכרו בשמם כי כל יקר ראתה עינם אמרו במדרש שוחר טוב (פרק מג) אמרו ישראל בגאולה הראשונה כתוב שלח משה עבדו אהרן אשר בחר בו שלח לי אף שנים כנגדם שלח אורך ואמתך המה ינחוני (תהלים מג, ג), אמר הקדוש ברוך הוא אני משלח שנאמר הנה אנכי שולח

לכם את אליהו הנביא הרי אחד והשני הן עבדי אתמך בו בחירי רצתה נפשי. וכפי דרכם זה אולי יהיה ייעוד אליהו כייעוד ודוד עבדי נשיא להם (יחזקאל לז, כב) כפי פשוטו. וכתב הראב"ע שאליהו אין ספק שעלה בסערה השמים כמו שהעיד הכתוב ואלישע לא נתפרד ממנו כי אם כשלוקח מאתו, האמנם מצינו אחר כך בימי יהורם בן יהושפט שכתוב ובא אליו מכתב מאליהו הנביא וזה יורה שאז כתבו ושלחו אליו שאילו היה כתוב קודם עלותו היה לו לומר וימצא מכתב מאליהו או ויובא אליו מכתב אשר הניח אליהו, אלא שהאמת הוא שהוא עומד במקום שגזרה חכמתו ומתעסק בעניני בני אדם כפי הצורך ולכן היה נראה לחכמינו הקדושים ויעד הנבא שיבא בזמן קבוץ הגליות. גם מצאתי בפרקי רבי אליעזר (סוף פמ"ג) מאמר מסייע לדעת הזה רבי יהודה אומר אם אין ישראל עושין תשובה אינן נגאלין ואינן עושים תשובה אלא מתוך צער ומתוך טלטול ומתוך שאין להם, ואין ישראל עושין תשובה גדולה עד שיבא אליהו הנביא זכור לטוב שנאמר הנה אנכי שולח לכם את אליהו הנביא מה כתיב אחריו והשיב לב אבות על בנים מה כתיב אחריו ולב בנים על אבותם. הנה יראה מהמאמרים האלה שאליהו יבא בקבוץ הגליות אבל אין מזה סתירה למה שזכרת כי הנה הגאולה העתידה ותחיית המתים שניהם היו כאחד ובזמן קרוב, ולכן תמצא פעמים בכתוב יום ה' על קבוץ הגליות ופעמים יאמר יום ה' על זמן התחייה ואלו ואלו דברי אלקים חיים לפי ששניהם יהיו קרובים בזמן ושניהם יהיו יום ה', אם בערך החיים מן האומות שידין אותם באותה המלחמה החזקה ויחריב את שונאיו וזעם את אויביו וכן שיצרוף את ישראל כצרוף את הכסף, ואם בערך המתים שיקומו בתחייה אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם והכל הוא דין ומשפט וכולו יום ה' רוצה לומר זמן פקידתו ומשפטו, האמנם להיות ענין התחייה העצומה שבפליאות קרא אותה הנביא יום ה' הגדול והנורא כי יהיה גדול ועצום בעינינו ונורא לבני אדם. הנה אלקינו זה קוינו לו ויושיענו ישים חלקנו בקרב חסידיו ויראיו וחושבי שמו יראנו נפלאותיו יקימנו ונחיה לפניו וכן יהי רצון:

סליק ספר מלאכי:

ברוך נותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה: בריך רחמנא דסייען מריש ועד.